



Lantbrukare och rådgivare - tillsammans kan de främja biologisk mångfald

Sofie Karlsson 2012

Lantbrukare och rådgivare - tillsammans kan de främja biologisk mångfald

Farmers and advisers – together they can enhance biodiversity

Sofie Karlsson

Handledare: Johan Ahnström, Institutionen för Ekologi, SLU

Btr handledare: Jörgen Wissman, Centrum för biologisk mångfald

Examinator: Erik Öckinger, Institutionen för ekologi, SLU

Omfattning: 30 hp

Nivå och fördjupning: Avancerad D-nivå

Kurstitel: Självständigt arbete i biologi

Kurskod: EX0564

Program/utbildning: Agronom mark/växt

Utgivningsort: Uppsala

Utgivningsår: 2012

Omslagsbild: Laura de Jong

Serietitel: Examensarbeten/Independent projects, Institutionen för ekologi/Department of Ecology

Serienr: 2012:5

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: biologisk mångfald, rådgivning, miljöersättningar, naturvård, lantbrukare, kvalitativ metod



Sveriges lantbruksuniversitet
Fakulteten för Naturresurser och Lantbruksvetenskap
Institutionen för Ekologi

Abstract

With the farming methods of the past century the agricultural landscape has changed. This has led to the fact that many habitats and species have been significantly reduced. Sweden is committed to the preservation of biodiversity through various conventions and laws. In the EU's Common Agricultural Policy there are currently agro-environmental schemes, which were created as an instrument for reducing the negative impacts of agriculture on nature and environment. Within this system any farmer who perform environmental measures are financially compensated for this. This system has restrained a more negative trend for many species but a considerable positive effect has not really been demonstrated, especially not for endangered species.

This paper considers farmers' and advisers' attitudes to the task of improving and preserving farmland biodiversity. The report aims to investigate what future counselling and agro-environmental schemes need to take into account in order to increase the proportion of farmers who choose to take action for biodiversity. The data comprises previously conducted interviews with farmers and crop advisors, and surveys of farmers. The interviews were analyzed qualitatively and the questionnaires quantitatively. The data show that farmers find nature conservation important. There is a greater willingness to perform actions when the farmers feel that it gives a value back. This value does not need to be financial but can also consist of other kinds of added value. Measurements that favor production or are consistent with an image of what a well-managed farm should look like are more popular with the farmers. However, the design of agro-environmental schemes does not always correspond to the farmers' views on what the job of a skilled farmer is. This, together with complicated rules or unclear objectives of the schemes can be barriers to environmental commitments. Too little knowledge of how practical measures can be carried out is another obstacle. Farmers in the study say they need more knowledge and information in order to act. The interviewed advisors find it difficult to give advice on biodiversity in their professional role as an adviser with focus on production, and in many cases the advisers lack the knowledge of how actual measures for nature conservation can be performed. There is a demand for clear information about the purpose and benefits of nature conservation measures, and a need for strategies for farmers and advisors on how actions that benefit biodiversity can be carried out and interact with other aspects of farming. The agro-environmental schemes need to be designed in a way that makes farmers interested in taking action for biodiversity. In the longer term the work to increase biodiversity also has to focus on changing the image of farmers and advisors against a more accepting view of nature conservation measures as a legitimate farming activity. Access for farmers to more counselling on nature conservation measures is needed.

Keywords: farmland biodiversity, consulting, agro-environmental schemes, nature conservation, farmers, qualitative method

Sammanfattning

I och med det senaste seklets bruksmetoder har odlingslandskapets karaktär förändrats, vilket har lett till att många biotoper och arter har minskat kraftigt. Sverige har tagit ställning för ett bevarande av biologisk mångfald genom flera olika konventioner och lagar. Inom EU:s gemensamma jordbrukspolitik finns idag miljöersättningar, vilka skapats som ett styrmedel för att minska jordbrukets negativa påverkan på natur och miljö. Miljöersättningarna innebär att lantbrukare som utför åtgärder enligt olika villkor får ekonomisk ersättning. Detta system har hittills stabiliserat den nedåtgående trenden för många arter men någon större positiv effekt har inte kunnat påvisas, särskilt inte för hotade arter.

I denna rapport diskuteras hur lantbrukare och växtodlingsrådgivare ställer sig till uppdraget att öka och bibehålla odlingslandskapets biologiska mångfald. Rapporten syftar till att undersöka vad framtida rådgivning och miljöersättningssystem behöver ta hänsyn till för att öka andelen lantbrukare som väljer att göra insatser för biologisk mångfald. Data-materialet består av tidigare utförda intervjuer med lantbrukare och växtodlingsrådgivare samt enkäter till lantbrukare. Intervjuerna har analyserats kvalitativt och enkäterna kvantitativt. Data visar att lantbrukarna tycker att det är viktigt med naturvård. Det finns en större vilja att utföra åtgärder när lantbrukaren upplever att de ger ett värde tillbaka. Detta värde behöver inte vara ekonomiskt utan kan också utgöras av andra mervärden. Åtgärder som gynnar produktionen eller överensstämmer med idén om hur en välskött gård ska se ut är populärare bland lantbrukarna. Miljöersättningarnas utformning stämmer dock inte alltid överens med lantbrukarnas syn på vad som är en uppgift för en skicklig lantbrukare. Detta tillsammans med krångliga regler och otydliga syften med ersättningarna kan vara hinder för att ta på sig miljöåtaganden. För lite kunskap om hur åtgärder praktiskt kan utföras är ytterligare ett hinder. Lantbrukarna i studien uppger att de behöver mer kunskap och information för att kunna agera. De intervjuade rådgivarna upplever det svårt att ge råd om naturvård i rollen som produktionsrådgivare och i många fall saknar också produktionsrådgivarna kunskap om hur konkreta åtgärder kan utföras. Tydligare information om syfte och nytta med naturvårdande åtgärder efterfrågas liksom konkreta verktyg för lantbrukare och rådgivare kring hur åtgärder som gynnar biologisk mångfald kan utföras och samverka med övrigt brukande. Åtgärderna och ersättningssystemet behöver utformas så att lantbrukarna vill utföra åtgärder men på längre sikt handlar arbetet för ökad biodiversitet också om att förändra bilden av lantbrukarnas och även rådgivarnas uppdrag, mot en mer accepterande syn på naturvårdsåtgärder som en legitim lantbruksverksamhet. Det behövs större tillgång till rådgivning åt lantbrukare om åtgärder som kan gynna biologisk mångfald.

Nyckelord: biologisk mångfald, rådgivning, miljöersättningar, naturvård, lantbrukare, kvalitativ metod

Innehållsförteckning

1	Inledning	5
1.1	Jordbrukslandskapets mångfald går förlorad.....	5
1.2	Lantbrukarna och rådgivningen	6
1.3	Biologisk mångfald och naturvård.....	7
1.3.1	Konventionen om biologisk mångfald.....	7
1.3.2	Fågeldirektivet och art- och habitatdirektivet	8
1.3.3	Landskapskonventionen.....	9
1.3.4	Miljökvalitetsmålen	9
1.3.5	Rödlistan	10
1.4	Jordbrukspolitik och miljöersättningar.....	10
1.4.1	Mångfald på slätten	11
1.5	Vad är biologisk mångfald i odlingslandskapet?	12
1.6	Miljöersättningarnas effekt.....	13
1.7	Syfte	15
2	Material och metod	17
2.1	Datamaterial	17
2.1.1	Avgränsningar	18
2.2	Teoribakgrund	18
2.2.1	Definitioner	18
2.2.2	Kvalitativ metod.....	20
3	Resultat och diskussion	23
3.1	Ett intresse för naturvård	23
3.2	Att kunna agera utifrån sitt intresse	25
3.2.1	"Eftersom jag är bonde får jag leva med naturen"	25
3.2.2	Normer och socialt kapital	27
3.2.3	Att kvantifiera sin insats.....	30
3.3	Miljöersättningarna	30
3.3.1	Åtgärdernas syfte	31
3.3.2	Synen på miljöersättningar	32
3.3.3	Merarbete eller mervärde	33
3.3.4	Regelverk och kontroller.....	35
3.4	Rådgivning.....	36
3.4.1	Produktion och biologisk mångfald.....	37
3.4.2	Kunskap	40
3.4.3	Hur kan rådgivningen se ut?.....	42
4	Sammanfattande diskussion och slutsatser	46
4.1	Uppdraget.....	47
4.2	Utförandet av åtgärder.....	48
4.3	Rådgivningen.....	50
	Litteraturlista	52

Personliga meddelanden	56
------------------------------	----

Tack	57
-------------	-----------

1 Inledning

1.1 Jordbrukslandskapets mångfald går förlorad

Sverige har 3,4 miljoner hektar jordbruksmark, vilket är 8,4 procent av landytan (SCB, 2008). 2,7 miljoner av dessa hektar är åkermark (varav ca 1,7 miljoner hektar i slättbygd) och 0,7 miljoner hektar är betesmark (SCB, 2008). På dessa få procent av landytan finns många olika biotoper och därmed också många olika arter. En stor andel av dessa arter är rödlistade, det vill säga missgynnade eller till och med utrotningshotade. Odlingslandskapet är idag den landskapstyp, näst efter skogen, som hyser störst antal rödlistade arter, hela 1472 arter knutna till odlingslandskapet är hotade eller missgynnade. För 62 procent av dessa är odlingslandskapet av stor betydelse, det vill säga de har svårt att överleva i andra typer av landskap (Gärdenfors, 2010). Den omfattande mängd arter som hör hemma i odlingslandskapet är till stor del följd av bruksmetoder som inte längre tillämpas i samma utsträckning som tidigare. Upphört brukande leder idag till igenväxning i skogsbygder. I slättlandskapet är hotet det motsatta, där har produktionen istället intensifierats och viktiga småbiotoper har försvunnit (Jordbruksverket, 2007).

Ändrade bruksformer och ändrade brukningssätt under 1900-talet har skapat stora förändringar i odlingslandskapet. Fokus har legat på att skapa system för att öka produktionen av livsmedel och i dessa odlingssystem har ekosystemtjänster som biologisk mångfald inte fått plats (Foley *et al* 2005). Strukturförändringarna inom jordbruket pågår fortfarande. Brukandet förändras genom sådant som ökad användning av konstgödsel, fler behandlingar med bekämpningsmedel, ändrade grödor och effektivare maskinpark. Istället för att bärga hö är ensilering av vallskörden idag det vanligaste. Då skördas vallarna innan blomningen och de nektar- och pollensamlade insekterna drabbas av det blomfattigare landskapet (Gärden-

fors, 2010). Många fågelarter i jordbrukslandskapet har minskat kraftigt sedan 1970-talet, vilket har sammanfallit med att jordbruket blivit allt intensivare. Flera nyare studier har verifierat att intensifiering av jordbruk medför negativ påverkan på artrikedomen av fåglar och kärlväxter (Wretenberg *et al*, 2007; Geiger *et al*, 2010; Kleijn *et al*, 2011; Flohre *et al*, 2011).

De aktivt brukande gårdarna har de senaste 20 åren blivit färre men större och det finns idag tydlig regional uppdelning mellan olika typer av gårdar, till exempel djurgårdar i Halland och spannmålsgårdar i Mälardalen. Antalet personer som har sin huvudsakliga inkomst genom gården har minskat (SCB, 2011a). Intensifieringen har också lett till att lantbrukare har specialiserat sig inom vissa områden och det har lett till ett ökat behov av rådgivning kring växtodling, djurhållning och regelverk samt EU-stöd och ersättningar.

1.2 Lantbrukarna och rådgivningen

Ahnström *et al* (2008) menar att det i princip finns tre vägar att gå för att påverka jordbrukets inverkan på biodiversiteten: lagar och regler, ekonomiska incitament och ett förändrat synsätt hos lantbrukare. Regler och några ekonomiska styrmedel presenteras nedan. Vad är då känt om lantbrukarnas syn på naturvårdsarbete? Studier har visat att lantbrukare ser sig själva i första hand som livsmedelsproducenter (Burgess *et al*, 2000). En del av lantbrukares identitet är också att hävda sig själva som naturintresserade förvaltare av marken, detta synsätt sträcker sig åtminstone så långt tillbaka som till 1800-talet (Burton, 2011). Tidigare har förvaltningen av landskapet handlat om att ta fram mat, foder och fibrer medan dagens uppdrag handlar om förvaltande av naturvärden och spår från ett äldre jordbrukslandskap. I och med systemet med miljöersättningar blir lantbrukare allmänt utsedda till förvaltare av natur och naturvärden (Burgess *et al* 2000). Ahnström (2009) menar att lantbrukares och biologers syn på naturen dock skiljer sig åt. Lantbrukarna talar om brukande, förvaltande och nyttjande av naturen snarare än bevarande och skydd, och en förståelse för detta behöver finnas när regelverk utformas. Åtgärder som innebär till exempel att marken inte ska brukas går stick i stäv med lantbrukarnas syn på naturförvaltning och blir därmed ointressanta.

Lantbrukares och myndigheters olika professionella syn på markerna kan vara ett problem också vid rådgivning om naturvård (Bergeå *et al*, 2008). Hallgren *et al* (2010) menar att bilden av lantbrukare i media påverkar lantbrukarnas bild av sin

egen roll och därmed deras motivation för att utföra naturvårdande åtgärder. Det finns en motsättning mellan bilden av lantbrukaren som naturvärdesförvaltare och lantbrukaren som en bov som orsakar klimatförändringar och miljöproblem.

Enligt en undersökning är den individuella rådgivningen hemma på gården den form av rådgivning som värderas högst av lantbrukare (Bergeå *et al*, 2011). Det finns en lång historia av statlig lantbruksrådgivning i Sverige som sedan tidigt 1990-tal minskat. Allt eftersom samhället minskat sitt utförande och sin finansiering av produktionsrådgivning till lantbruket har nya och nygamla aktörer som hushållningssällskap, husdjursföreningar, LRF-konsult och helt privata aktörer fyllt det växande behovet av produktionsrådgivning. Den statliga rådgivning som finns kvar är miljörådgivning från länsstyrelser i samband med ansökan om vissa miljöersättningar och ersättningar inom utvald miljö. Privat miljörådgivning (t ex Greppa Näringen) är till stor del finansierad av staten. En viktig skillnad i och med övergång till mer privat rådgivning är att rådgivningen nu sker på affärsmässiga villkor, och därmed ska uppfylla kundernas behov (Gradén, 2009). Rådgivning om produktion blir därmed mer direkt intressant än rådgivning om biologisk mångfald eftersom det inte finns någon direkt koppling mellan inkomst eller ersättnings storlek och miljö-/naturvårdsnytta.

1.3 Biologisk mångfald och naturvård

I Sverige är flera departement och myndigheter på nationell, regional och lokal nivå ansvariga för naturvården och dessa olika aktörer styrs av olika förordningar, direktiv och konventioner på FN-, Europa- och EU-nivå. Sedan millennieskiftet har statens anslag till biologisk mångfald fördubblats, och uppgick år 2010 till 1,7 miljarder kronor. Detta är tack vare nationella målsättningar och europeiska och internationella överenskommelser (Naturvårdsverket, 2011d).

1.3.1 Konventionen om biologisk mångfald

FN:s konvention om biologisk mångfald (Convention on Biological Diversity, CBD) började utarbetas av FN:s miljövårdsprogram (UNEP) i slutet av 1980-talet och antogs av FN 1992. Konventionen slår fast att biologisk mångfald förutom sitt eget inneboende värde har ”*ekologiska, genetiska, sociala, ekonomiska, vetenskapliga, utbildningsmässiga, kulturella, rekreativa och estetiska*” värden (SÖ 1993:77). Detta dokument skulle visa sig bli mycket betydelsefullt både för internationella förhandlingar om naturvård och för enskilda länders naturvårdsarbete. Konventionens ursprungliga tre övergripande mål är att ”*bevara den biologiska*

mångfalden, att nyttja mångfaldens komponenter på ett hållbart sätt samt att rättvist fördela nyttan av mångfaldens genetiska resurser” (Naturvårdsverket, 2010). Sverige har som en av 191 stater undertecknat konventionen, och den ratificerades av Sverige i december 1993 (Naturvårdsverket 2010). Konventionens 20 artiklar är kortfattade och generella och med tiden har samarbetet växt och många processer har kopplats på. Idag sker arbetet med konventionen främst genom särskilt framtagna arbetsprogram för biologisk mångfald i olika biotoper (Naturvårdsverket 2010). Arbetsprogrammet för odlingslandskapet består av fyra delar: *Assessments, Adaptive management, Capacity building* och *Mainstreaming* (CBD, 2011). Naturvårdsverket beskriver programmet såhär:

- 1) Bedömning av status och trender för den biologiska mångfalden i odlingslandskapet och bakomliggande orsaker*
- 2) Identifiering av förvaltningsformer som kan gynna positiva och dämpa negativa effekter på biologisk mångfald, samtidigt som man bibehåller förutsättningar för livsmedelsproduktion och försörjning*
- 3) Kapacitetsuppbyggnad för att stärka bönder, ursprungsbefolkning, lokala samhällen och deras organisationer så att de kan nyttja den biologiska mångfalden på ett hållbart sätt*
- 4) Stöd till utvecklingen av nationella planer och strategier för att bevara och hållbart nyttja odlingslandskapets biologiska mångfald, samt att integrera dessa i berörda sektors planer och program*

(Naturvårdsverket 2010)

1.3.2 Fågeldirektivet och art- och habitatdirektivet

Sverige har förutom FN:s konvention om biologisk mångfald även två EU-direktiv om biologisk mångfald att följa. 1979 respektive 1992 införde EU Fågeldirektivet (rådets direktiv 79/409/EEG) respektive Art- och habitatdirektivet (rådets direktiv 92/43/EEG) som anger vilka arter och biotoper som ska skyddas inom EU. Båda direktiven började gälla i Sverige 1995 i samband med EU-inträdet. Enligt art- och habitatdirektivet har Sverige förbundit sig att bevara drygt 90 olika habitat och 100 olika arter (Artdatabanken, 2011a). De typer av biotoper som förekommer i odlingslandskapet är främst olika former av gräsmarker, vattendrag och våtmarker (Sohlman, 2008). Fågeldirektivet omfattar alla vilda fågelarter i EU och syftar till att skydda fåglarna samt deras ägg, bon och livsmiljöer (Naturvårdsverket, 2011a). Sverige har 67 fågelarter vars häckningsområden ska skyddas, däribland flera få-

gelarter som lever i odlingslandskapet, till exempel vit stork (*Ciconia ciconia*), törnsångare (*Lanius collurio*) och ortolansparv (*Emberiza hortulana*) (Artdatabanken, 2011b). De båda direktiven har införlivats i svensk lagstiftning i form av Artskyddsförordningen.

1.3.3 Landskapskonventionen

I maj 2011 ratificerade Sverige Landskapskonventionen, som är en europeisk överenskommelse vars mål är att "*främja skydd, förvaltning och planering av landskap samt att organisera europeiskt samarbete i landskapsfrågor*" (Europarådet, 2011). I landskapskonventionen definieras landskap som "*ett område sådant som det uppfattas av människor och vars karaktär är resultatet av påverkan av och samspel mellan naturliga och/eller mänskliga faktorer*" (Europarådet, 2011). Konventionen framhåller landskapets kulturella, ekologiska, estetiska, sociala och ekonomiska värden och understryker att eftersom landskapet är en gemensam tillgång innebär det också ett gemensamt ansvar (RAÄ, 2011). I landskapskonventionens inledning fastslås att de medlemmar av Europarådet som undertecknat konventionen "*tror att landskapet är en viktig beståndsdel i det enskilda och sociala välbefinnandet och att skydd, förvaltning och planering av landskap medför rättigheter och skyldigheter för alla*" (Europarådet, 2011). I och med att Sverige har ratificerat konventionen förbinder man sig att "*öka medvetenheten i det civila samhället, privata organisationer och hos offentliga myndigheter om landskapens värde, deras roll och om förändringar i landskapen*" (Europarådet, 2011).

1.3.4 Miljökvalitetsmålen

Dessutom finns Sveriges egna, nationella mål, de sexton miljökvalitetsmålen som antogs av riksdagen 2005. Det trettonde målet, *Ett rikt odlingslandskap*, syftar till att skydda jordbruksmarkens produktionsvärde samtidigt som biologisk mångfald och kulturmiljövärden ska bevaras och stärkas. Länsstyrelserna ansvarar för bedömning av varje regions möjlighet att nå målet, och måluppföljningen görs med ett antal olika indikatorer. För miljömålet *Ett rikt odlingslandskap* är indikatorerna bland annat trender för häckande fåglar i odlingslandskapet, areal hävdad betesmark och skötsel av kulturspår i odlingslandskapet. Inte i något län bedöms målet idag kunna nås inom den utsatta tidsramen utan att ytterligare åtgärder sätts in. I Skåne, Västmanland och Västergötland bedöms målet till och med mycket svårt att nå även om ytterligare åtgärder genomförs. Jordbruksverket, som är ansvarig myndighet för miljömålet *Ett rikt odlingslandskap*, bedömer ändå att "*det är möj-*

ligt att inom en generation skapa förutsättningar för att nå miljökvalitetsmålet om ytterligare åtgärder vidtas” (Miljömål, 2011).

1.3.5 Rödlistan

En viktig indikator för att mäta uppfyllelsen av miljömålen är den så kallade rödlistan. På uppdrag av Naturvårdsverket ansvarar Artdatabanken för att vart femte år ta fram en sådan lista, som är ett index över arter som är hotade i Sverige. Med hjälp av en sexgradig skala (Försvunnen, Akut hotad, Starkt hotad, Sårbar, Missgynnad, Livskraftig) bedöms varje arts tillstånd. Hittills har tre rödlistor utgivits och idén är att kunna bedöma om situationen för de rödlistade arterna förbättras eller försämras mellan åren (Artdatabanken, 2011c). Rödlistan bidrar även ofta till underlag för planering av andra naturvårdande åtgärder. Att ett område hyser rödlistade arter är tillexempel ett viktigt kriterium när beslut ska fattas om huruvida naturområden ska skyddas (Naturvårdsverket, 2011b). För arter som är akut eller starkt hotade eller anses sårbara upprättas speciella åtgärdsprogram av Naturvårdsverket och Länsstyrelserna. I åtgärdsprogrammen sammanställs strategier för skötsel och återskapande av miljöer som den hotade arten är beroende av. Hittills har 210 åtgärdsprogram upprättats som rör ca 400 arter (Naturvårdsverket, 2011c).

Sverige har redan tagit ett officiellt etiskt ansvar genom att skriva under konventioner om skydd för biologisk mångfald, sätta upp miljömål och skapa åtgärdsprogram. Hotade arter har fått ett lagligt skydd. Diskussionen handlar därmed inte längre om *ifall* vi ska bevara biologisk mångfald, frågan är snarare *hur* vi ska göra det.

1.4 Jordbrukspolitik och miljöersättningar

EU:s gemensamma jordbrukspolitik (Common Agricultural Policy, CAP) fastslogs delvis redan i Romfördraget 1957. Målen med CAP har varit och är fortfarande produktionsinriktade och för att nå dessa mål använder sig EU främst av olika marknadsregleringar (SCB, 2011b). Flera reformer av CAP har gjorts, bland annat 2003 då det gjordes tillägg om nya mål för den gemensamma jordbrukspolitiken, varav ett var ”*upprätthållande av en hållbar jordbrukssektor med införlivade miljömål och territoriella mål*” (Europaparlamentet, 2011). De kollektiva nyttigheter som lantbruket kan producera (exempelvis biologisk mångfald) finns dock inte representerade på någon marknad och därför behövs andra former av styrmedel än marknadsregleringar. År 2005 infördes ett nytt gårdsstöd, som till

skillnad från tidigare stöd, inte är kopplat till produktionen. En åtgärd för att minska jordbrukets miljöbelastning har varit införandet av miljöersättningar. Miljöersättningarna medfinansieras av medlemsländerna och det finns en stor frihet att utforma nationella regler efter det egna landets förhållanden (SCB, 2011b).

År 2010 betalade Sverige ut 2 390 miljarder kronor i form av miljöersättningar via EU:s landsbygdsprogram till de lantbrukare som gjorde åtgärder som främjar natur eller miljö (SCB, 2011b). Pengarna administreras från EU via Jordbruksverket och Länsstyrelserna till lantbrukarna. Miljöersättningarna betalas ut till alla sökande förutsatt att den sökande uppfyller villkoren. Via länsstyrelserna administreras även en nyare form av miljöersättning som kallas utvald miljö. Länsstyrelserna prioriterar själva vilka ersättningar som ska gå att söka i respektive region och bedömer utifrån kostnad och behov vilka ansökningar som beviljas. Det kan vara ett sätt för länsstyrelserna att prioritera områden som inte omfattas, eller inte omfattas i tillräcklig grad, av miljöersättningarna. De flesta ersättningar som är viktiga för odlingslandskapets biologiska mångfald finns under utvald miljö. Många av länsstyrelserna erbjuder lantbrukarna gratis rådgivning om skötsel av natur- och kulturmiljövärden, men det är också länsstyrelserna som ansvarar för kontrollen om lantbrukaren tar på sig ett åtagande. Situationer uppstår därmed då en person vid ett och samma besök ska utföra både rådgivande och kontrollerande verksamhet, vilket kan bli ett hinder både för lantbrukaren och för rådgivaren (Bergeå *et al*, 2008).

1.4.1 Mångfald på slätten

Under 2010 och 2011 har Jordbruksverket drivit projektet *Mångfald på slätten* tillsammans med Hushållningssällskapet och LRF för att visa hur mångfald ska få plats även i ett intensivt brukat jordbrukslandskap. Syftet med projektet är att öka kunskapen om och stimulera intresset för biologisk mångfald i Svealands och Götalands slättbygder (Skåne/Halland, Västergötland, Östergötland och Mälardalen) samt att komma fram till nya förslag på åtgärder som gynnar biologisk mångfald i slättbygdena och som är enkla för lantbrukarna att genomföra. Inom projektet vill man också ta fram förslag på metoder som kan göra det mer intressant för lantbrukare att utföra åtgärderna. En viktig del i projektet är att undersöka hur produktionsrådgivare lättare ska kunna kommunicera frågan om biologisk mångfald (Jordbruksverket, 2010).

1.5 Vad är biologisk mångfald i odlingslandskapet?

Hoten mot jordbrukslandskapets arter beror bland annat på två tidigare nämnda fenomen; igenväxning av tidigare jordbruksmark, främst i skogsbygd men även lokalt i slättbygd, och intensifiering av kvarvarande jordbruksmark, främst i slättbygd men även i mellan- och skogsbygd (Jordbruksverket, 2007). I landskap där jordbruket hotas av nedläggning och tidigare öppna marker därmed hotas av igenväxning behövs åtgärder som kan bidra till att hålla landskapet öppet, såsom mer intensivt åkerbruk (Wretenberg *et al*, 2010). I slättbygden är problemet ofta det motsatta, där behövs fler småbiotoper och fler extensivt brukade marker. Rödlisade arter lyckas oftast finna livsutrymme där brukandet är mer extensivt (Gärdenfors, 2010). Geiger *et al* (2010) visade sambandet att ju högre avkastningen från åkrarna var desto mindre var artrikedomen av kärlväxter, fåglar och jordlöpare.

I projektet *Mångfald på slätten* har en så kallad åtgärds katalog tagits fram med förslag på åtgärder som lantbrukare ska kunna göra för att gynna olika arter på sin gård. För att öka mångfalden i slättbygd behöver intensiteten i odlingen minskas och variationsrikedomen i landskapet ökas. Man tar fasta på att det finns tre typer av åtgärder att ta till: att ändra odlingssystem till ett mindre intensivt sådant, att öka kvaliteten på de naturliga habitat som finns eller att skapa nya habitat samt att skapa miljöer som direkt gynnar hotade arter i form av skydd, boplatser och föda. Det räcker oftast inte att endast bevara de naturliga habitat som redan finns, eftersom de är alldeles för få i slättbygden, återskapande av habitat behövs också (Smith *et al* 2011).

När det gäller att förändra odlingssystemet är det alternativ som man idag kan få ersättning för omställning till ekologisk produktion. Effekt av ekologisk produktion på biologisk mångfald har påvisats i intensivt brukade områden, men den har inte lika stor effekt i extensivt brukade områden, där den oftare tillämpas (Bengtsson *et al*, 2005; Rundlöf & Smith, 2006). Generellt är ekologisk produktion gynnsam för artrikedomen på grund av den minskade användningen pesticider, men enligt de få studier som gjorts är det främst vanliga, inte hotade, arter som gynnas (Wissman *et al*, 2012). Lantbrukare som eftersträvar att minska riskerna vid hantering av kemiska bekämpningsmedel samt minskar växtnärläckaget kan söka miljöersättning för så kallade miljöskyddsåtgärder. Villkoren gäller främst hantering av kemikalier vid besprutning av grödor samt upprättande av kantzoner (Jordbruksverket, 2012).

Förlust av biologisk mångfald sker både på lokal nivå (i fältet) och regional nivå (i landskapet) och påverkas av hur hela landskapet utformas. I ett dynamiskt landskap som odlingslandskapet måste det finnas en mångfald av arter för att resiliens ska garanteras, och därför är det viktigt att ett landskapsperspektiv tillämpas vid arbete med biologisk mångfald, vid sidan av fokus på enskilda arter eller lokala processer (Tscharntke *et al*, 2005). Mångfald på olika nivåer är generellt större i ett heterogent landskap (Benton *et al*, 2003) och därför kan en viktig generell åtgärd vara att försöka skapa ett mer heterogent landskap.

1.6 Miljöersättningarnas effekt

Trots konventioner, styrmedel och visioner fortsätter arter att minska och situationen ser överlag inte bättre ut för mångfalden i odlingslandskapet. Miljöersättningarnas effekt har kommit att diskuteras. Överlag är effekten av miljöersättningar i Europa dåligt utredd (Kleijn *et al*, 2001) och ett problem när effekter ska utredas är ofta brist på tillräckliga data (Kleijn & Sutherland 2003). Om data saknas från hur situationen var innan en åtgärd sattes in är det svårt att säga hur mycket själva åtgärden faktiskt har påverkat. I situationer då data funnits har ett flertal studier visat att miljöersättningarna inte tycks ha särskilt stor positiv effekt på biologisk mångfald (Kleijn *et al*, 2006; Davey *et al*, 2010; Whittingham, 2011). Emellertid visar svenska undersökningar att utan styrmedel skulle situationen för många arter antagligen ha sett värre ut (Pihlgren *et al*, 2011; Andersson, 2008). Pihlgren *et al* (2011) visade att det finns signifikanta skillnader i sammansättning av vegetation och fjärilsfauna mellan marker med olika miljöersättningar. Betesmarker utan miljöersättning karakteriserades av hög träd-och busktäckning och kärlväxter typiska för skogsmark. En utvärdering visade att miljöersättningarna har bidragit till att bevara ett öppet landskap och till att skötsel av naturbetesmarker och kulturmiljöer blir utförd (Andersson, 2008). Detta är en förutsättning för att arter beroende av dessa marker skall få en chans, men det är dock inte liktydigt med att mångfalden av arter faktiskt bibehålls. För detta krävs också att ett landskapsperspektiv tillämpas så att tillräckligt stora arealer bevaras, vilket idag inte tycks vara fallet (Andersson, 2008). Även om miljöersättningar inte hittills kunnat förbättra situationen för hotade arter så stävjar de en mer negativ utveckling. En rapport från Jordbruksverket visar att många av fågelpopulationerna i odlingslandskapet det senaste decenniet har stabiliserats, om än på en låg nivå, jämfört med tidigare decennier då många arter minskade kraftigt i antal (Lindström *et al*, 2012).

I rapporten dras slutsatsen att en avreglering av alla jordbruksstöd förmodligen skulle leda till kraftigt reducerade populationer av Sveriges jordbruksfåglar.

Miljöersättningarnas generella åtgärder såsom mindre förändringar i brukningsmetoder kan gynna vanligare arter, men förekomst och mångfald av hotade arter kräver mer utvecklade åtgärder (Kleijn *et al*, 2006) eller planering av hur och var de generella åtgärderna ska utföras (Goulson *et al* 2011). Det går att se en positiv effekt av miljöersättningar för specifika åtgärder riktade mot vissa arter, det visar bland annat en studie gjord på åtgärder för att gynna kornsparv (*Emberiza caelandra*) i Skottland (Perkins *et al* 2011). På de gårdar där riktade insatser för att gynna kornsparv utfördes ökade populationen med 5 procent per år under den sjuåriga försöksperioden. På gårdarna där man utförde generella åtgärder inom miljöersättningarna sågs ingen synbar förändring, vilket kan jämföras med de gårdar i studien där man inte gjorde några åtgärder alls, där populationen minskade med 14 procent årligen. Genom att rikta ersättningarna mer och göra specifika åtgärder kan man troligtvis nå positiva resultat i större utsträckning än med generella åtgärder (Whittingham, 2011). Ett problem med att rikta åtgärder är dock att veta var de ska placeras för att göra störst nytta. Forskare bakom en brittisk studie (Goulson *et al* 2011) menar att det finns vissa generella miljöersättningar, till exempel blommande remsor, som kan vara väldigt gynnsamma för populationer av hotade arter av humlor (*Bombus*), men de har effekt endast om de placeras precis där man vet att dessa ovanliga humlepopulationer förekommer, vilket lantbrukaren kanske inte känner till. För att just dessa miljöersättningar ska ge specifik effekt för hotade arter behöver därför information och rådgivning följa med miljöersättningen.

Studier visar också att man vid utformning av miljöersättningarna behöver ta större hänsyn till att samma åtgärd har olika effekt i intensivt brukade landskap jämfört med i mindre intensivt brukade landskap, det vill säga att miljöersättningarna bör vara mer landskapsspecifika (Bengtsson *et al*, 2005; Tschardt *et al*, 2005). I och med miljöersättningarna utarbetas en ”standard” för skötseln av landskap och landskapselement, och därmed blir skötseln konform (Burgess *et al* 2000). Batáry *et al* (2010) kom fram till att miljöersättningarna bör anpassas till olika landskap och särskilda organismgrupper för att uppnå störst effekt för de pengar som avsätts till detta. Samma studie visade i en metaanalys att störst effekt av miljöeffekterna fås i mindre komplexa landskap eftersom de då bidrar i större utsträckning till att skapa ett mer varierat landskap än i ett redan komplext landskap.

Något som försvårar mätning av effekter är att det ofta finns en tidsfördröjning från utförandet av åtgärden till dess att det går att dra en slutsats om huruvida åtgärden gett effekt eller inte. Davey *et al* (2010) menar att det tar tid att se en åtgärds eventuella effekter eftersom både de som ska utföra åtgärden (det vill säga lantbrukarna) och de som ska påverkas av den (i detta fall fågelpopulationer) verkar under tidsfördröjning, så kallade *time-lags*. När det gäller fågelpopulationer kan deras eventuella respons på förändringar i miljön ta tid, och därför kan man inte genast se en eventuell effekt.

Det behövs också tid för att skapa en medvetenhet hos lantbrukarna som gör dem villiga att utföra åtgärden. Davey *et al* (2010) kallar detta för *option maturation*, det vill säga att beslutet ska mogna. När man skapat en medvetenhet kan man lättare få gehör för olika insatser. Ett problem med dagens miljöersättningssystem är att det har visat sig inte väcka något långsiktigt eller djupgående engagemang hos lantbrukarna, tvärtom kan det bidra till att eventuellt tidigare engagemang förloras då det istället gäller att följa föreskrifter och hålla sig till fastställda arealer (Burton och Paragahawewa, 2011). Forskningen och myndigheters ambitioner når inte heller alltid ut till dem, som faktiskt ska genomföra åtgärderna (Goulson *et al* 2011).

1.7 Syfte

Lantbrukarnas aktivitet i landskapet har format det och förändrat det under hundratals år och den mångfald av arter som har sin hemvist i odlingslandskapet är beroende av beteshävd och mänsklig aktivitet. De som i slutändan ska utföra de åtgärder som slagits fast i åtgärdsprogram och konventioner är lantbrukarna själva.

Detta arbete utgår från intervjuer med både lantbrukare och rådgivare och enkäter besvarade av lantbrukare. Utgångspunkten är att fler åtgärder behöver göras för att främja biologisk mångfald i odlingslandskapet. Syftet med rapporten är att, utifrån hur lantbrukarna och rådgivarna ser på miljöersättningar och biologisk mångfald, diskutera hur rådgivningen och miljöersättningssystemet i Sverige skulle kunna förändras för att få fler lantbrukare att ta på sig åtaganden. De frågeställningar som rapporten syftar till att besvara är således:

Hur ser lantbrukare och växtodlingsrådgivare på uppdraget att utföra respektive ge råd om naturvårdande åtgärder i odlingslandskapet?

Vad skulle kunna göra det mer attraktivt för lantbrukare att utföra åtgärder för att gynna biologisk mångfald?

Hur skulle framtida rådgivning kunna se ut för att öka andelen lantbrukare som gör åtgärder för biologisk mångfald?

2 Material och metod

2.1 Datamaterial

Det dataunderlag som har använts kommer från svaren på två olika enkäter samt kvalitativa, semistrukturerade intervjuer. Intervjuerna har tidigare genomförts inom Jordbruksverkets och Hushållningssällskapets gemensamma projekt Mångfald på slätten. De intervjuade är nio slättbygdslandbrukare i Skåne och 25 växtodlingsrådgivare från privata rådgivningsföretag i Skåne, Västergötland, Östergötland och Mälardalen. Intervjuerna med landbrukarna utfördes per telefon under oktober och november 2010 av Sofie Karlsson, Jenny Knutsson och Erik Molin. Intervjuerna med rådgivarna utfördes per telefon i april 2011 av Sofie Karlsson. Intervjuerna handlar om landbrukares och rådgivares syn på miljöersättningarna och biologisk mångfald i slättlandskapet. Enkäterna gjordes av Johan Ahnström år 2009 och sändes ut till 200 landbrukare vardera. De två enkäterna hade lite olika fokus: den ena behandlade främst landbrukares relation till och kunskap om fåglar i odlingslandskapet och den andra fokuserade på landbrukares syn på miljöersättningen Natur- och kulturmiljöer i odlingslandskapet. De kommer vidare i rapporten att kallas Fågelenkäten respektive Kulturenkäten.

Enkäterna utgör ett grunddata i den här rapporten medan intervjuerna används för mer djupgående tolkningar. Renskrivna anteckningar av intervjusvar har analyserats kvalitativt, liksom kommentarer som skrivits i enkäternas fria kommentarsfält. Enkätfrågor med givna svarsalternativ har behandlats kvantitativt. De kvantitativa analyserna har utförts i Microsoft Excel.

2.1.1 Avgränsningar

Lantbrukarna som har svarat på enkäterna bor i Skåne, både i slätt- och mellanbygd och har olika inriktningar på produktionen. Intervjuade lantbrukare och rådgivare är alla verksamma i slättbygder och är inriktade på växtproduktion. När jag i texten framöver skriver om *lantbrukarna* och *rådgivarna* så relaterar jag, såvida inget annat framgår enbart till de lantbrukare och rådgivare som är med i studien. I de fall där det för språkets skull blivit nödvändigt att använda orden han eller hon har jag istället valt det könsneutrala ordet hen.

Rådgivarna och lantbrukarna i studien kommer i kontakt med flera olika slags natur- och miljöpåverkan (exempelvis förlust av näringsämnen) i odlingslandskapet, men i den här rapporten ligger fokus på biologisk mångfald och naturvårdande åtgärder eller miljöersättningar som syftar till att gynna biologisk mångfald.

Allting som framkommit under intervjuerna med lantbrukare och rådgivare, liksom de fullständiga resultaten av enkäterna, presenteras inte i denna rapport. De delar som presenteras är de som bedöms vara relevanta för frågeställningarna.

2.2 Teoribakgrund

2.2.1 Definitioner

Några relevanta begrepp att ta upp i det här sammanhanget är *biologisk mångfald*, *naturvård*, *ekosystemtjänster*, *kollektiva nyttigheter*, *socialt kapital* och *sociala normer*. Då dessa begrepp används i rapporten är det nedanstående definitioner av dem som avses.

Att definiera begreppet **biologisk mångfald** är ingen lätt uppgift. Centrum för biologisk mångfald (CBM, 2011a) menar att definitionen måste bero på sammanhanget. Begreppet kan definieras olika utifrån olika situationer och beroende på vilken aspekt man väljer att fokusera på. En generell definition som används av Centrum för biologisk mångfald men också av till exempel Naturvårdsverket och Lantbrukarnas Riksförbund (LRF) är den från FN:s konvention om biologisk mångfald. Där definieras biologisk mångfald som

”variationsrikedomen bland levande organismer av alla ursprung, inklusive från bland annat landbaserade, marina och andra akvatiska ekosystem och de ekologiska komplex i vilka dessa organismer ingår; detta innefattar mångfald inom arter, mellan arter och av ekosystem.”

(SÖ 1993:77).

På sin hemsida definierar Naturvårdsverket begreppet **naturvård** såhär:

”Naturvård handlar om att skydda värdefulla områden och arter. Men också om att möta människans behov av att använda naturen och det som naturen ger.”

(Naturvårdsverket 2011e).

Ekosystemtjänster kan definieras som *den nytta som människan har av ekosystemen*. Så lyder definitionen i Millenium Ecosystem Assessment från 2005. Det var denna rapport från FN som gav begreppet en bredare spridning (CBM, 2011b). Man delar där in ekosystemtjänsterna, det vill säga olika samhällsnyttiga processer i ekosystemen, i fyra olika grupper: understödjande (tillexempel pollinering), producerande (produktion av grödor), reglerande (tillexempel markbördighet) och kulturella (ofta kollektiva nyttigheter).

En definition av **kollektiva nyttigheter** är att ingen kan uteslutas från att ta del av nyttan och att den inte nödvändigtvis förbrukas av att någon annan använder den (Varian 2006). Ett känt problem med samarbete och kollektiv nytta är att varje individ har incitament att inte bidra eftersom de ändå kommer att få ta del av nyttan, men då utan att behöva göra en insats för den, begreppet kallas på engelska *”the tragedy of the commons”*. Problemet är bara att om för många gör detta så kommer ingen kollektiv nytta att skapas, och i så fall får ingen någon fördel av det (Fehr & Fischbacher, 2004).

Socialt kapital är ytterligare ett mer svårdefinierat begrepp som syftar på värdet av sociala relationer och den effekt tillit har på samverkan mellan människor (Nationalencyklopedin, 2012a). Ofta används begreppet positivt. Rothstein (2006) definierar socialt kapital som ”andelen sociala kontakter multiplicerat med graden av tillit i dessa kontakter”. Vidare menar Rothstein att social tillit i ett samhälle finns dels ”på tvären” - mellan människor - och dels ”på längden” - mellan människor och institutioner. Institutioner kan här tolkas som samhällets regler och system, och ett slags tillit ”på längden” kan vara tillexempel förtroendet för myndigheter. Sutherland och Burton (2011) påpekar att Bourdieu och Coleman, två framstående bland dem, som forskat om socialt kapital (Coleman myntade begreppet) dock tillstår att socialt kapital även kan få negativa konsekvenser, genom att ålägga normativa begränsningar för handlingar som skulle kunna gynna samhället och förstärka en existerande social hierarki.

Sociala normer, det vill säga ett godtaget beteende inom en viss social grupp (Nationalencyklopedin, 2012b), styr mycket av vårt agerande i samhället, och så är fallet även inom lantbruket (Burton, 2011). Många anser att normer varken är sanna eller falska och exempel på sociala normer inom lantbruket kan vara att en lantbrukare anses skicklig om densamme lyckas ta ut höga skördar, kan plöja raka rader och inte har för mycket ogräs i fältet (Burton 2011). Varje individs bidrag till den kollektiva nyttan påverkas i stor utsträckning av sociala normer menar Fehr & Fischbacher (2004). Likaså bidrar de sociala normerna till det sociala kapitalet; om du följer normen ökar dina chanser till ett högre socialt kapital (Burton, 2011).

2.2.2 Kvalitativ metod

Den kvalitativa analysen i denna rapport har utförts med hjälp av principer utifrån grundad teori (se mer nedan). Metoden har inte använts fullt ut i arbetet med denna uppsats, men den har använts som referensram och några redskap som är vanliga inom grundad teori har utnyttjats vid analysen av datamaterialet. Analysen av intervjusvar och till viss del även enkätcommentarer har också inspirerats av hermeneutiken, där man söker meningen i en text genom att ta hänsyn till den kontext som upphovsmakaren till den befunnit sig i och det perspektiv densamme haft (Bryman, 2011).

Grundad teori

Grundad teori, *grounded theory*, är den vanligaste metoden för att analysera kvalitativa data (Bryman, 2011). Kodning är en vanlig startpunkt vid många kvalitativa analyser av data (Bryman, 2002). Bryman (2011) ger exempel på frågor som ofta används vid utvecklandet av koder:

- Vilken generell kategori är just denna information exempel på?
- Vad representerar denna information?
- Vad handlar denna information om?
- Vad är det som händer här?
- Vad gör människor?
- Vad säger människor att de gör?

(Bryman, 2011)

Upprättandet av kategorier kommer i klassisk grundad teori från forskarens ”upptäckt” av dem i datamaterialet (Bryman, 2002). Nya kategorier har därför tillkommit under hela sorteringen. Varje utsaga har kodats genom att ges ett nummer för kategori och ett nummer på personen som lämnat utsagan. På så vis har all data

indelats i kategorier samtidigt som det har gått att följa vem som sagt vad. Utsagor har omvärderats och kodats om allteftersom de har jämförts med varandra under arbetets gång. Varje utsaga har kunnat hamna under flera kategorier. Att koda samma utsaga på flera olika sätt är ofta möjligt och också lämpligt menar Bryman (2002). Totalt sammanställdes datamaterialet i 47 olika kategorier utifrån ämnesområde.

Kvalitativa data presenteras sällan i någon standardform, såsom kvantitativa data exempelvis kan presenteras i olika diagram (Kvale, 2009). I denna rapport används ofta orden ”flera” och ”många” för att beskriva hur vanlig en ståndpunkt varit i datamaterialet. I det här fallet syftar ”flera” till minst tre liknande åsikter och ”många” används i fall där minst en tredjedel av de svarande visar en liknande inställning.

Validitet

Validering handlar om att fastställa huruvida en undersökning verkligen undersöker det den säger sig undersöka. Till skillnad från den kvantitativa forskningen är valideringen inom kvalitativ forskning inte någon inspektion av en färdig slutprodukt utan en under forskningsprocessen pågående kontroll av resultatens trovärdighet och rimlighet (Bryman, 2011). Kvale (2009) menar att avgörande för frågan om validitet i samband med hermeneutiska tolkningar är frågan om vad en specifik text skulle kunna ge svar på. Det går inte att fastställa om en utsaga från en intervjuperson speglar ”sanningen” om ett visst förhållande, men utsagan kan ändå ge oss en valid kunskap, till exempel förståelse för personens uppfattning av sig själv (Kvale, 2009).

Då intervjuerna gjordes spelades de inte in utan svaren nedtecknades direkt under samtalet. Utsagorna är därför inte rena transkript utan består delvis av citat, delvis av meningar konstruerade från stödord vid renskrivning direkt efter intervjun. Den första tolkningen av svaren gjordes därför redan vid renskrivningen av intervju svaren. Vid sammanställning av kategorier måste återigen en tolkning göras och slutligen en analys av vad detta betyder. Den skriftliga presentationen av resultatet påverkar också läsarens tolkning av vad som sagts.

När det gäller enkäterna är de lätta att sammanställa men att tolka vad svaren betyder är svårare. Eftersom de som är mest engagerade lägger mest tid på enkätsvaren kan det resultera i några olika svårigheter vid tolkningen av resultatet. Till skillnad från under en intervju går det inte att uppfatta personens tonfall eller ställa klargörande följdfrågor (Bryman, 2011). Den person som vägrar delta i en under-

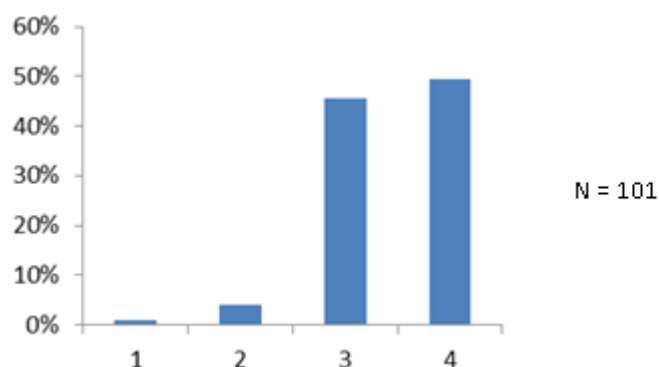
sökning skiljer sig från de övriga redan genom att inte delta (Ejlertsson, 2000). De som är mest intresserade av att svara på enkäten är troligtvis de som antingen är mest engagerade i sakfrågan eller hyser irritation över systemet. I fallet med Fågelenkäten är det exempelvis troligt att de som är fågelintresserade också varit mer intresserade av att svara på enkäten. Det kan också vara så att de som aktivt fyllt i kommentarsfält med ”vet ej” eller ”har inga ersättningar” och dylikt har lagt mer kraft på enkäten överlag än de som bara lämnat tomma rutor. Svarsfrekvensen är 54 procent för Fågelenkäten och 34 procent för Kultenkäten. Ett betydande bortfall ger större osäkerhet vid tolkning av resultaten (Ejlertsson, 2000). Enkäterna gick ut som webbenkät först, sedan påminnelse och sedan påminnelse och pappersenkät för att öka svarsfrekvensen. Att skicka mer än två påminnelser ger vanligtvis väldigt liten effekt, och kan ifrågasättas ur etisk synpunkt (Ejlertsson, 2000). Enkäterna har som redan nämnts, i viss mån även analyserats kvalitativt. Då har hänsyn främst tagits till enskilda kommentarer varför bortfallet inte blir av samma betydelse för presentationen av resultatet i dessa fall.

3 Resultat och diskussion

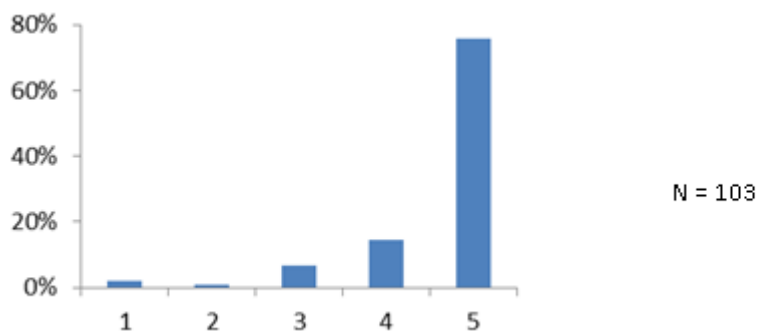
I detta avsnitt presenteras resultat från intervjuer och enkäter och i samband med detta förs en diskussion, med koppling till tidigare forskning. Lantbrukarna, miljöersättningarna och rådgivningen diskuteras i tur och ordning.

3.1 Ett intresse för naturvård

Många av lantbrukarna i enkäterna har uppgett att de tycker att naturvård är viktigt för dem (Fig 1) och i linje med detta håller många med om påståendet att det är viktigt att det finns fåglar på gården (Fig 2). I fågelenkäten svarade tre fjärdedelar av lantbrukarna att de tycker att det är viktigt att det finns fåglar på gården.



Figur 1. Lantbrukares respons på påståendet; Naturvård är viktigt för mig! där 1="Instämmer inte" och 4= "Instämmer helt". Frågan ställdes i Fågelenkäten

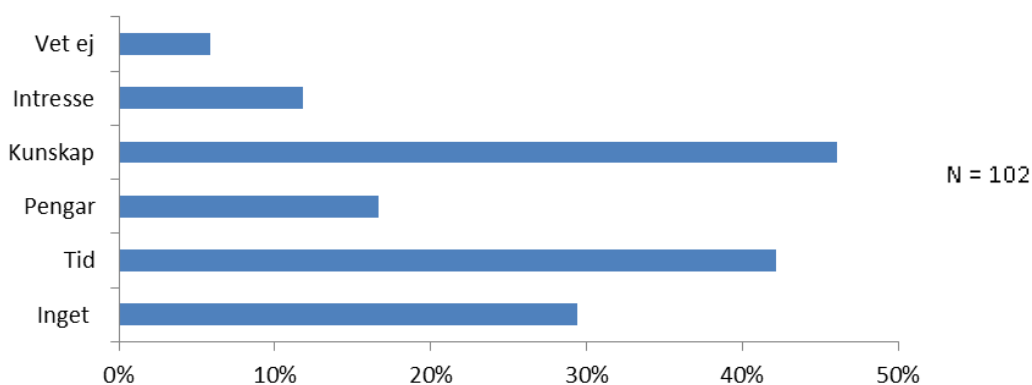


Figur 2. Lantbrukares respons på påståendet; Jag tycker att det är viktigt att det finns fåglar på gården! där 1="Instämmer inte" och 5= "Instämmer helt". Frågan ställdes i Fågelenkäten

91 procent skulle också vilja göra saker för att gynna fåglar på gården (Fig 3). 46 procent av de svarande tycker att bristande kunskap hindrar dem från att göra saker för att gynna fåglar på gården. Brist på tid är också ett stort hinder tycker många medan pengar däremot inte tycks vara ett lika stort hinder (Fig 4).



Figur 3. Lantbrukares respons på frågan; Skulle du vilja göra saker för att gynna fåglar på gården? Frågan ställdes i Fågelenkäten



Figur 4. Lantbrukares respons på frågan; Vad hindrar dig från att göra saker för att gynna fåglar på gården? Varje svarande kunde välja flera alternativ. Frågan ställdes i Fågelenkäten

Dessa data visar att lantbrukarna är intresserade av naturvård generellt och fåglar specifikt. Det skall dock konstateras att troligen är lantbrukarnas definition av naturvård skild från andra aktörers definition, vilket kommer att diskuteras senare. Detta redan existerande engagemang tyder på att det primärt inte är en brist på intresse för natur, och speciellt inte för fåglar, som är orsak till att insatser inte görs. Det som krävs för att vända de alltmer vikande populationstrenderna för jordbruksfåglar är att lantbrukares intresse leder till att aktiva åtgärder för att gynna fåglarna utförs. Att informera lantbrukarna om vad de kan göra, hur det praktiskt görs och varför just dessa åtgärder är bra skulle troligen ha stor genomslagskraft. Genomslagskraft både i att många lantbrukare skulle göra något och i att det skulle ge positiv effekt för fåglarna. I linje med detta arbetar man inom projektet *Fågel-skådare och lantbrukare i samarbete*, vilket kommer att diskuteras mer senare. Data visar också att det inte är så att pengar är det viktigaste skälet till varför inga fågelåtgärder görs utan det är avsaknad av kunskap om vad som faktiskt kan göras. Dessutom anser lantbrukarna att ett problem är tidsbrist, det vill säga så mycket annat måste göras att man inte hinner göra åtgärder för att gynna fåglar. Därtill anger många att det inte finns några hinder men troligen gör man inget ändå, och då är det viktigt med information om dagens fågelsituation och hur man enkelt kan göra en insats som har effekt på dessa fåglar. Ett exempel på lättillgänglig information som dels skapar en medvetenhet och dels ger konkreta förslag på åtgärder att genomföra är mobiltelefon-appen *LärKvitter* som presenteras närmare i avsnitt 3.4.3. Det gäller att få lantbrukarna att fokusera på att de är en del av lösningen, inte framför allt en del av problemet.

3.2 Att kunna agera utifrån sitt intresse

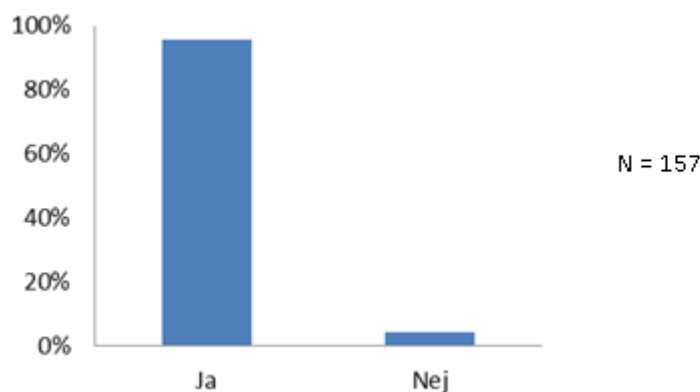
Som presenterats ovan finns ett intresse för naturvård hos många av lantbrukarna. I detta avsnitt diskuteras hur lantbrukarnas naturintresse tar sig uttryck och några olika faktorer som kan påverka lantbrukarnas agerande.

3.2.1 "Eftersom jag är bonde får jag leva med naturen"

Många av de intervjuade rådgivarna säger att lantbrukarna de träffar har ett stort naturintresse. Ett "grundmurat", "hundraprocentigt" naturintresse. Även lantbrukarna i studien säger sig ha ett stort intresse för naturen, 96 procent av lantbrukarna som svarat på enkäterna uppger att de har ett naturintresse (Fig 5).

Att vara lantbrukare innebär att arbeta utomhus stora delar av året, att vara beroende av hur vädret växlar. Man måste förhålla sig till naturen och krafter i natu-

ren som man inte kan påverka. Samtidigt ingår det i yrket att bemästra naturen genom att se till att endast det man vill skörda växer på åkrarna, att insekter och svampar inte tar över och förstör grödan och så vidare. Denna kontroll över naturen ingår i yrkesskickligheten (Dessein & Nevens, 2007).



Figur 5. Lantbrukarnas respons på frågan; Är du naturintresserad? Frågan ställdes i både Fågelenkäten och Kultenkäten

Lantbrukarna fick också med en kommentar beskriva hur deras naturintresse tar sig uttryck. En vanlig inställning är att lantbrukaryrket är ett naturnära yrke och att man får utlopp för sitt naturintresse genom arbetet. Citatet i rubriken ovan, ”eftersom jag är bonde får jag leva med naturen” är en sådan kommentar från kultenkäten. En tredjedel av enkätsvararna skrev uttryckligen att naturintresset är kopplat till lantbrukandet. Andra uttryckte det inte lika explicit, men en förklaring som ”Snyggt att se på när det i ordning” återspeglar samma mönster.

Ahnström (2009) menar att lantbrukares och myndigheters (biologers) syn på naturen och naturintresse skiljer sig åt. Där myndigheter tänker på skyddsvärda arter, och bevarande av landskapselement ser lantbrukarna istället marker som behöver förvaltas och fält som ska brukas. Enligt Ahnströms studie handlar lantbrukarnas naturintresse snarare om daglig skötsel av gården och markerna än om artkunskap. I en skotsk studie (Burton 2011) framkom att lantbrukarna hade en uppfattning av det brukade landskapet som ”naturligt”, vilket skiljde sig från andra sociala grupper som uppfattade det brukade landskapet som ett ganska onaturligt landskap. Lantbrukarnas inställning menar Burton (2011) beror på deras nära kontakt med produktionen och aktiviteter som har med den att göra, och att denna uppfattning har inpräntats under generationer.

Bland lantbrukarna fanns flera som uttryckte att de hade en känsla av att ha jobbet i ryggraden. Detta förekom särskilt bland dem, som ärvt sin gård.

”Inget alternativ fanns egentligen, det var det här man ville syssla med”

Så säger en av de intervjuade lantbrukarna om sitt yrkesval. Personen har sedan barnsben haft bilden klar för sig om vad en lantbrukare ägnar sig åt, vad man skulle ”syssla med”. En undersökning gjord av SCB visade att bland lantbrukare har 23,4 procent ärvt yrket från sina föräldrar (Patmalnieks, 2011). En lantbrukare skriver i en kommentar om sitt naturintresse i Kultenkäten:

”Lantbrukare har ofta detta i blodet att bevara för nästa generation och behöver inte en massa pekpinna från staten eller bidrag för att sköta detta.”

Flera av lantbrukarna uttrycker i intervjuer och enkäter att de redan gör saker som är bra för naturen då de brukar naturen i och med sitt yrke. De lantbrukare som tycker att de redan sköter om naturen genom att bruka fälten tycker inte att just de, av alla i samhället, behöver göra mer för att bedriva naturvård. En av de intervjuade lantbrukarna diskuterade hur hen upplevde omgivningens attityd gentemot biologisk mångfald och tog som exempel upp de motorvägar och externa handelsområden som byggs över åkermarken:

”När asfalten breder ut sig försöker vi bevara det gröna som finns kvar”

Att intresset kan se ut på detta vis bör tas i beaktande vid utformandet av miljöersättningar och information. Att i och med ett åtagande uppleva sig förlora möjligheten att få besluta över vad som ska göras var och när på marken som familjen brukat långt tillbaka kan vara nog anledning att välja bort ett sådant engagemang. Att gå denna inställning till mötes kan vara ett sätt för myndigheterna att öka andelen åtaganden, men det blir då en balansgång. De ersättningar som kräver minst förändring av nuvarande drift är de som flest lantbrukare anammar, men eftersom dessa åtgärder kräver liten eller ingen förändring i driften ger de pengar som betalas ut i ersättning heller ingen större effekt; dessa åtgärder skulle i många fall ha blivit gjorda ändå, så kallad dödviktseffekt (Andersson, 2008). Går det att med enbart 5-åriga åtaganden och ekonomisk ersättning påverka en inställning och en flera generationer gammal idé om vad som ingår i lantbrukarens arbete?

3.2.2 Normer och socialt kapital

En av de intervjuade lantbrukarna hänvisar till ”*det egna intresset*” som den främsta motivationen för att arbeta med biologisk mångfald. Lantbrukaren gör

flera insatser för att gynna humlor och andra naturliga pollinatörer, bland annat genom att spara sälgar och så in honungsört. Men det är inte enbart intresset för pollinerarna i sig som motiverar denne lantbrukare att gynna dem, utan ett intresse för produktionen - möjligheten att kunna ta ut en hög skörd:

”Jaja, o ja, ju mer jag jobbar för detta ju högre skördar får jag ju, det syns på rapsen och rödklövern.”

Att lantbrukaren är intresserad av att gynna sin produktion är självklart inget märkligt. Det gäller att göra det som man tjänar pengar på, och även om man inte tjänar pengar vill man i alla fall uppfylla bilden av en god lantbrukare för att få uppskattning för sitt arbete. Att ta ut en hög skörd är en normbild av en god lantbrukare som lantbrukaren med rapsen och rödklövern ovan givetvis vill leva upp till. Men förutom att tjäna pengar, kan lantbrukaren genom att lyckas ta ut höga skördar känna sig som en duktig lantbrukare och också visa sin skicklighet för andra lantbrukare. Detta sätt att bidra till ett välordnat och prydligt landskap genom att ha raka plogfåror, raka sårader och så vidare, så kallad ”*roadside farming*”, har i tidigare studier (t ex Burton *et al* 2008) visat sig vara mycket viktig för lantbrukarnas möjlighet att erhålla socialt kapital i bygden. Burton *et al* (2008) menar att ett problem med naturvårdsåtgärder inom miljöersättningssystemet är att de inte går ihop med ”*roadside farming*” eftersom det är svårt för någon som passerar genom ett jordbrukslandskap att läsa av naturvårdsinsatserna på samma sätt som det går att läsa de raka raderna.

Ett exempel på mindre bra ”*roadside farming*” är utvald miljöåtgärderna mångfaldsträda och fågelåker, där insatserna görs i åkern, och inte går ihop med bilden av hur en ”välskött” åker ska se ut. Fågelåker och mångfaldsträda var de ersättningar som flest rådgivare nämnde som exempel på ersättningar som ansågs mindre populära hos lantbrukarna. Anledningen till det trodde några kunde vara att det inte känns ”bra” att låta fälten stå obrukade. Angående ersättningen hotade åkerogräs inom utvald miljö säger en rådgivare om sina kunder:

”Att så in ogräs! Det blir tvärnej. Det skulle de inte göra för hur mycket pengar som helst.”

Här syftar rådgivaren på vad som upplevs vara en rådande uppfattning bland lantbrukarna: att det är fel att ha ogräs i åkern, det är till och med otänkbart trots ekonomisk ersättning. På liknande sätt beskriver en annan rådgivare mångfaldsträdan:

”Att inte få bearbeta på 4-5 år ses som destruktivt ur jordbrukarsynpunkt.”

Språket som används i den information som rådgivarna får om miljöer-sättningar spelar roll. Att kalla en åtgärd för något med ogräs, såsom hotade åkerogräs, påverkar bilden av det – det här handlar om att få mer ogräs. På så vis blir åtgärden direkt mindre accepterad. Många av de intervjuade, både lantbrukare och rådgivare menade att det är viktigt att framhäva hur lantbrukaren själv kan ha nytta av att utföra naturvårdande åtgärder. En åtgärd som tolkas som direkt negativ för lantbrukaren – att få mer ogräs – ligger långt ifrån att bli accepterad som något som en skicklig lantbrukare skulle ägna sig åt. Ett exempel på hur likadan information kan presenteras på olika sätt är två av Jordbruksverkets broschyrer om pollinering, med mycket likartat innehåll. Den ena heter ”Gynna humlorna på gården” och den andra ”Öka skörden med honungsbin och jordhumlor”. Trots att de båda broschyrerna har liknande förslag på åtgärder kan den senare te sig mer intressant eftersom den fokuserar på lantbrukarens produktion.

Den gängse synen på naturvård hos lantbrukaren och dennas omgivning kan också påverka om man väljer att utföra åtgärder eller ej. En rådgivare berättar om sin upplevelse av hur olika kunder ställer sig till att utföra åtgärder för biologisk mångfald:

”De fågelintresserade flyttar till och med fågelbon om de ser dem när de är ute och vårbearbetar. Vissa har försök, dels genom universitetet, och det får de ingen större ersättning för utan det är ett intresse som driver. En del ekoodlare har också egna försök av olika slag för att lära sig. Sen finns det en annan falang som inte pratar om detta alls, för det är inte coolt i deras krets.”

Den här rådgivaren kan dela in sina kunder i olika grupper utifrån deras intresse för aktiviteter kopplade till biologisk mångfald. Ett intresse kan följaktligen enligt denna rådgivare vara drivande för att utföra insatser oavsett om det ger ekonomisk ersättning eller inte. Om en lantbrukare däremot anser förlusten av socialt kapital – genom att ens grannar och kollegor upplever ens metoder som okonventionella – vara större än vad en ekonomisk kompensation skulle kunna ersätta, är detta sannolikt en anledning att avstå från åtgärden. När det gäller att utföra miljöåtgärder hänvisade många av de intervjuade – både lantbrukare och rådgivare – till *intresset* som då behövs, att det är helt avgörande. Att odla spannmål ses här som det riktiga yrket och att gynna sånglärkor ses som något man gör endast om man är intresserad; en hobby, eller en biprodukt av det som anses vara den egentliga produktionen. För att dessa lantbrukare ska utföra (fler) åtgärder behövs en attitydförändring där naturvård får högre status som en acceptabel verksamhet för lantbrukare.

3.2.3 Att kvantifiera sin insats

För att framstå som en skicklig lantbrukare är det också viktigt att man kan kvantifiera sitt arbete på ett eller annat vis och på så sätt visa att man har ”lyckats” (Burton & Paragahawewa, 2011). Exempelvis signalerar en spannmålsskörd på 10 ton per hektar att ”denne lantbrukare kan minsann odla spannmål”. Stora maskiner kan också imponera på grannarna. Burton & Paragahawewa (2011) menar att en stor brist med dagens miljöersättningar är att det är svårt att som lantbrukare veta och visa hur bra eller dåligt man utför en naturvårdande åtgärd. Lantbrukaren i exemplet ovan kan dock göra en koppling mellan sina ökade rödklöverfrö- och rapsskördar och de insatser hen gjort för att gynna naturliga pollinatörer. Indirekt kan naturvårdsinsatsen på detta vis kvantifieras. Ett annat exempel när det går att kvantifiera naturvård speglas av följande (ungefärliga) ordväxling mellan en rådgivare och en lantbrukare som är med i projektet Fågelskådare och lantbrukare i samarbete (se utförligare beskrivning av projektet i avsnitt 3.4.3), medan de båda står och tittar på inventeringskartan över lantbrukarens marker under en fältvandring.

Lantbrukaren: Hur många sånglärkepar har jag?

Rådgivaren: Du har femton.

Lantbrukaren: Är det bra?

Rådgivaren: Jo, men du skulle kunna ha tjugofem.

Lantbrukaren får här något att sträva mot, nämligen möjligheten att framöver kunna säga: jag har tjugofem par, och det är jättebra!

Dessa ovanstående exempel med pollinatörer och fåglar finns det idag inga ersättningar för. De insatser som blir gjorda blir det för att det är något annat än miljöersättningar som driver lantbrukarna att utföra dessa insatser, nämligen att de kan känna sig som skickliga lantbrukare. Nilsson och Rohdin (2010) visade att vissa lantbrukare i och med projektet Fågelskådare och lantbrukare i samarbete kan känna en stolthet över fåglarna de har på sina marker.

3.3 Miljöersättningarna

De allra flesta av de intervjuade lantbrukarna och rådgivarna har haft någon kontakt med miljöersättningar. Under intervjuerna med rådgivare och lantbrukare diskuterades både deras syn på enskilda åtaganden och synen på ersättningssystemet i sin helhet. Rådgivarna pratade mycket om hur de ser på lantbrukarnas situation. Något som flera tog upp var att det behövs ett ”lantbrukarperspektiv” vid utformningen av regler för miljöersättningarna. Många tyckte att det var bra att möjlig-

heten till ersättning finns. Att regelverket borde vara mindre detaljerat och att det behöver bli tydligare vad de olika miljöersättningarna har för syfte var vanliga kommentarer (Tabell 1).

Tabell 1. Ofta återkommande kommentarer om miljöersättningarna under intervjuerna med lantbrukare och rådgivare

Fördel	Nackdel	Förslag till förbättring
Bra ekonomisk garanti om man sköter sig	Inte alltid ekonomiskt lönsamt	Högre ersättning behövs för att det ska vara intressant
En motivation till att göra insatser	Jobbiga kontroller och för höga straff om fel begås	Färre antal kontroller och/eller större tolerans vid kontroll
Bra att få ersättning för de landskapselement man ändå har	För mycket fokus på att bevara, för lite på att skapa nytt	Öka kunskapen för att väcka ett intresse för ersättningarna
Bra instrument från samhällets sida för att kunna ersätta lantbrukarna för andra värden än produktion	Reglerna påhittade av någon som sitter vid ett skrivbord, regelverket inte anpassat till verksamheten/vanliga växtföljden	Mindre detaljer i reglerna. Tex färre strikta datum att följa
	Restriktioner begränsar ens valmöjlighet	Mer motivering behövs om varför ersättningarna finns
	Manuellt arbete tar tid	Mer flexibla åtagandeperioder

3.3.1 Åtgärdernas syfte

Det stora flertalet av de intervjuade, både lantbrukare och rådgivare, önskar mer förtydligande av syftet med att utföra miljöåtgärder. Det gäller att förstå dels på vilket sätt åtgärden ger miljönytta, och dels vill man också se nyttan för den enskilda lantbrukaren att gå med i miljöersättningarna, där denna nytta främst tycks syfta på lantbrukarens kortsiktiga fördelar. En rådgivare gav uttryck för att det är viktigt att se en direkt vinst med det arbete man utför, till exempel en ekonomisk sådan:

”På nåt sätt måste man se ekonomisk nytta av det, då är det aldrig några bekymmer... eller, då är det lättare.”

Andra rådgivare ansåg att det är dåligt motiverat varför ersättningarna finns, och menar att det behöver bli tydligare vad man vill uppnå med dem. Då handlar det om att visa på mer långsiktiga mål och vinster. En av rådgivarna menar att informationen om möjlighet till ökade skördar kan vara en viktig del av arbetet men nämner också att det är viktigt att börja tänka längre än till slutet av året.

”Jag tror man ska satsa krutet på att kunna visa för lantbrukarna att ’om jag gynnar pollinatörerna så kan det också öka mina skördar’. Vi behöver få ut det bland rådgivare, det långsiktiga tänket. Man tänker bara på det enskilda året. Det gäller att hitta konkreta lösningar kring hur man ökar biologisk mångfald och också ger lantbrukaren nytta.”

Påvisandet av lantbrukarens egen nytta skulle enligt de intervjuade kunna öka intresset att ta på sig åtaganden. En förståelse för syftet kan ge ett intresse som leder till informationssökande vilket kan leda till kunskap vilket leder till ett vidare intresse... Att lantbrukaren väl börjat med åtaganden skulle kunna fungera som en språngbräda in i en bredare diskussion om mer långsiktiga värden.

3.3.2 Synen på miljöersättningar

Några av de intervjuade, främst rådgivare men även lantbrukare, framhävde miljöersättningarnas funktion som samhällsligt styrmedel och såg detta som något positivt. I Fågelenkäten ställdes frågan *Hur skulle du vilja se att jordbruks- och miljöstöd såg ut efter 2013?* Många av de som svarat uttrycker ett större förtroende för miljöersättningar än för övriga ersättningar och flera tycker att miljöersättningarna gärna kan få öka.

Samma lantbrukare som gör stora insatser för humlor klargör dock att miljöersättningar inte är intressant: *”Jag ser det som att gå på socialen”*. Uppfattningen går stick i stäv med den presentation av miljöersättningarna som finns på Jordbruksverkets hemsida: *”Du som driver ett lantbruk och vill sälja miljötjänster till samhället kan få miljöersättning”* (Jordbruksverket, 2011). Det Jordbruksverket försöker göra är att lansera miljövårdande åtgärder som en tjänst som lantbrukaren kan sälja, precis som vilken annan produkt som helst i företaget. Tillsammans med lantbrukaren ovan är det också många som i fågelenkäten menar att de vill tjäna pengar genom att sälja sina grödor - inte genom att få olika slags ersättningar och stöd. Detta tycks främst handla om gårdsstödet men kan liksom beskrivits tidigare också vara ett uttryck för en bild av vad en skicklig lantbrukare ska ägna sig åt. Att få ersättning eller ”stöd” ingår i mindre utsträckning i den bilden för dessa lantbrukare. Liksom tidigare med titlar på informationsbroschyrer kan det även i detta fall spela roll hur något presenteras. Att ”sälja miljötjänster” låter naturligtvis mer lockande än att få ”stöd”, och det är också på detta vis myndigheterna vill lansera miljöersättningarna. Man vill förmedla att miljöersättningarna inte är ett stöd, utan en betalning för en tjänst som utgör en kollektiv nytta och därför betalas av sam-

hället, genom statliga ersättningar. Detta är bra eftersom man då visar på att det finns ett samhällsligt behov av att dessa åtgärder utförs. Det kan emellertid göra det svårt för lantbrukaren att känna ett eget intresse för utförandet av dessa åtgärder, vilket diskuteras av Burton och Paragahawewa (2011).

En del av lantbrukarna ser miljöersättningarna som en annan ”produkt” som de har möjlighet att få betalt för. En av de intervjuade lantbrukarna diskuterade för- och nackdelar med miljöersättningarna och jämför miljöersättningarna med den övriga produktionen, men tänker hellre på ”den egna produktionen” eftersom ersättningen ger för dåligt betalt. Här visar lantbrukaren också på svårigheten att lyckas se egen nytta av att utföra naturvårdande åtgärder. Även om miljöersättningarna ses som en slags produktion är de inte lantbrukarens ”egen produktion” utan något som görs för ett annat (ibland okänt) syfte.

Samma lantbrukare ger uttryck för den vanligt förekommande åsikten att möjligheten att få miljöersättningar kommer väl till pass om man ändå utför åtgärder.

”Ibland kan ersättningen sammanfalla med något man ändå vill göra och då är det ju bra.”

I sådana fall kan det emellertid återigen vara ett bekymmer för naturvården att miljöersättningarna inte leder till att några ytterligare åtgärder görs, utan endast stöder det som ändå skulle ha gjorts. För dem, som vill göra åtgärder, exempelvis på grund av ett intresse kan möjligheten att söka ersättning fungera som en slags statlig klapp på axeln, en bekräftelse på att de gör något som efterfrågas. Några av de intervjuade rådgivarna och lantbrukarna menar att det är positivt för lantbrukarnas vilja att utföra åtgärder att systemet är utformat som en morot snarare än som en piska.

3.3.3 Merarbete eller mervärde

Lantbrukarens upplevelse av huruvida en insats innebär ett merarbete, och om detta merarbete ger mer tillbaka är vad det tar, påverkar viljan att utföra insatsen. Lärkrutor är ett exempel på en åtgärd (som dock inte är en miljöersättning i dagsläget) som inte ger något särskilt merarbete. Det som lantbrukaren behöver göra är att lyfta såmaskinen i några meter, men i övrigt kan brukandet utföras som vanligt (Pettersson, 2009). Koppling mellan pollinatörer och produktion är en situation när en åtgärd ger ett merarbete, som dock anses ge mer tillbaka än det tar. De intervjuade rådgivarna berättade vilka de anser vara den populäraste åtgärden bland de lantbrukare de möter. Skyddszonerna nämndes av hälften av rådgivarna som den

populäraste åtgärden. Att skyddszonen är praktisk eftersom det går att köra på den trodde flera var en viktig anledning till detta. Det är också viktigt att åtgärden anses ge tillräckligt hög ersättning tror många rådgivare.

I kultenkäten ställdes frågan ”*Vilka av nedan nämnda landskapselement sköter du oavsett om du har ersättning eller ej?*” (Tabell 2). Det landskapselement som flest uppgav att de sköter oavsett ersättning är brukningsvägarna. Detta antagligen för att man vill kunna använda dem. Brukningsvägar är också något som finns på de flesta gårdar vilket naturligtvis möjliggör för fler svarande att välja det alternativet. Öppna diken och alléer sköts också av många av de som svarat. Åkerholmar däremot tycks ligga risigt till om det inte går att få ersättning för dem, men detta resultat beror antagligen främst på att inte så många av de svarande har några åkerholmar.

Tabell 2. Lantbrukarnas respons på frågan; Vilka av nedan nämnda landskapselement sköter du oavsett om du har ersättning eller ej? Varje svarande (47 stycken) kunde välja flera alternativ. Frågan ställdes i Kultenkäten

Typ av landskapselement	Procent av de svarande som valt alternativet
Allé	45
Brukningsväg	70
Fornlämningslokal	19
Fägata	6
Hamlade pilar	34
Odlingsröse, stentipp	15
Ren mellan åkerskiften	17
Småvatten (Märgelgrav)	28
Stenmur	38
Åkerholme	6
Öppet dike	51
Överloppsbyggnad	2

Endast 16 procent av de svarande i Kultenkäten svarade ja på frågan *Var det stöden som fick dig att börja sköta dina landskapselement?* 79 procent menade att det inte var på grund av ersättningarna som landskapselementen sköttes, men enligt några bidrar de till att skötseln blir kontinuerligt gjord. Ytterligare exempel på att arbetet anses ge ett mervärde som gör det mödan lönt ges av några av lantbrukarna som svarat på enkäten om kulturmiljö som menar att skötseln av landskapselement hänger ihop med den övriga driften av gården. ”*De måste skötas för att övrig skötsel av mark ska ske på ett bra vis*” säger en lantbrukare om sina landskapselement.

Liksom lantbrukaren med rödklövern vill ta ut en stor skörd vill några lantbrukare som sköter sina landskapselement att deras marker ska uppfattas som välskötta, säkerligen av kollegor. Endast 14 procent av de svarande lantbrukarna uppgav att det var av ekonomiska orsaker de skötte sina landskapselement. Mer än 40 procent menade istället att det handlade om att det skulle se fint ut på gården eller att det fanns andra mervärden som var intressanta. ”*Vill att gården ska se hyfsad ut*” har en lantbrukare skrivit. ”*Låter man det vara ser det för hemskt ut*” skriver en annan. För dessa lantbrukare handlar det om tidigare nämnda ”*roadside farming*” och att skötsel av landskapselementen anses ge ett mervärde i form av att gården ser välskött ut, därför utförs skötseln.

3.3.4 Regelverk och kontroller

Många av de intervjuade återkom till att regelverket kring miljöersättningarna är omfattande. Flera rådgivare upplevde att byråkratin kan orsaka frustration hos deras kunder och avskräcka från åtaganden. Andra tyckte att det var nödvändigt att ha dessa regler, och uppfattade dem inte som något större hinder för lantbrukarna att ta på sig åtaganden. En rådgivare som är positivt inställd till miljöersättningarna diskuterar för- och nackdelar med dem:

”Lantbrukarna kan tycka att det är en nackdel att man har 5 års bindningstid, men jag tycker inte att det är en nackdel, den tiden behövs för att man ska hinna komma in i det och se effekter.”

Det var främst olika detaljer i reglerna som diskuterades av de intervjuade. Det som nämndes av flera var saker som kontrollmomentet, åtagandeperiodens längd och vilka saker det gick att få ersättning för. Om byråkratin upplevs som alltför tung kan detta ses som något som drar ner ett eventuellt mervärde av att ta på sig åtgärden eftersom byråkratin kan upplevas som ett merarbete. Det behöver inte handla om att man själv behöver handskas med byråkratin - till detta kan man hyra in en konsult – men om att behöva anpassa sig till regelverket. En lantbrukare uttryckte det såhär:

”Med alla restriktioner som finns har man inte valmöjligheten att göra som man vill.”

En tydlighet i vad varje åtagande handlar om och vad de olika villkoren är till för är viktigt att förmedla. Det kan vara betydelsefullt för myndigheter att tänka mer på vad man långsiktigt vill uppnå än hur man ska kunna kontrollera varje enskilt

åtagande. Det finns en risk att för mycket kontroll och ”krångel” minskar tilliten till systemet och därmed viljan att ansluta sig till detsamma.

Såväl i fågelenkäten, som bland intervjuade lantbrukare och rådgivare finns personer som refererar till att systemet måste vara ”*verklighetsförankrat*”. Att detaljer i reglerna handlar om olika datum passar inte alltid med vädret eller med övrig verksamhet påpekar flera av de intervjuade. Flera tycker också att en del av ersättningarna har motstridiga effekter och nämner som exempel att fånggrödan som minskar kväveläckage också ökar glyfosatanvändningen. I fallet med sprutfria kantzoner upplever några att åtagandet leder till att kemikalieanvändningen måste öka i fältet det och att det tycks ge större negativ miljöpåverkan att följa regelverket än att låta bli. En lantbrukare berättar om sin erfarenhet av sprutfria zoner:

”Det där med sprutfria zoner gör man bara för pengarna, det gör inte så stor miljönytta. Det är bra för insekter och fåglar men på nåt vis känns det inte rätt när man tvingas öka den kemiska bekämpningen, det måste finnas en bättre väg att gå. Man kan inte bara göra nåt för pengar. Det måste kännas bra hela vägen.”

3.4 Rådgivning

Sverige har satt upp mål och skrivit på konventioner om att biologisk mångfald ska bevaras och främjas, och därigenom har olika system skapats för att lyckas med det, till exempel miljöersättningar. Samhällets idé om lantbruket har gått från enbart produktion av mat och fibrer till ”produktion” av biologisk mångfald och miljönytta – men har rådgivningen och lantbrukarna själva anammat den bilden? År 2010 var mer än var fjärde jordbrukare 65 år eller äldre, och mindre än var femte var under 45 år (SCB, 2011a). Lantbrukarna är en minskande skara personer som var och en får större arealer mark att bruka eller arrendera ut. Färre personer har således ansvar för både produktionen av mat, foder och fibrer och dessutom ansvar för odlingslandskapets biologiska mångfald. Det är lantbrukarna som i slutändan måste skrida till verket och utföra de åtgärder som gynnar fåglar och insekter. Lantbrukarnas riksförbund (LRF) menar till och med att det *endast* är lantbrukaren som kan förvalta mångfalden. LRF skriver om sin position i frågan om biologisk mångfald i odlingslandskapet i ett officiellt dokument:

”Förutsatt att brukaren har tillgång till kunskap om de biologiska förutsättningarna, är det brukaren som är bäst lämpad att förstå förutsättningarna och genomföra åtgärder på sin gård, som på bästa sätt gynnar mångfalden. Det är bara bru-

karen som kan förvalta den resurs som mångfalden är. Detta förhållningssätt kan förstärkas och möjliggöras av samhället genom olika typer av stimulanser.”

(LRF, 2010).

En sådan ”stimulans” för att ge lantbrukarna kunskap är naturligtvis rådgivning. De intervjuade rådgivarna fick uppskatta det antal kundbesök de gör på ett år, och genomsnittet för varje rådgivare i studien är 145 kundbesök per år. Varje rådgivare har alltså i snitt 145 tillfällen på sig att tillsammans med lantbrukaren diskutera gårdens verksamheter öga mot öga.

3.4.1 Produktion och biologisk mångfald

Rådgivarna säger att det är viktigt med biologisk mångfald och kan också beskriva varför det är det, men flera poängterar att det handlar om ett personligt intresse, inget som ingår yrkesrollen. Flera rådgivare säger att de inte diskuterar biologisk mångfald sinsemellan på kontoret. En rådgivare som hade jobbat i ett och ett halvt år sa att hen inte hade hört begreppet biologisk mångfald nämnas en enda gång sedan hen började som rådgivare. Och en annan rådgivare sa:

”Ja, det är nånting som vi inte diskuterar. Jag tror egentligen inte att vi har en negativ syn på biologisk mångfald, men det är inget vi pratar om. Det är nog inte nån som känner att det har med vår roll att göra, att diskutera biologisk mångfald med våra kunder.”

Rådgivaren sätter fingret på något som många av de andra intervjuade rådgivarna också berörde, nämligen svårigheten att ge råd om naturvårdande insatser i rollen som produktionsrådgivare. Flera underströk att de arbetar med produktion och lantbrukarnas lönsamhet. En annan rådgivare uttryckte det såhär:

”Jag är kluven – jag känner mig ju i första hand som en produktionsrådgivare. Ibland kan jag därför avråda från vissa stöd även om jag vet att det är bra för biologisk mångfald.”

En rådgivare beskrev det som att de som rådgivare inte driver kampanjer för att ”pusha” lantbrukarna i frågor om biologisk mångfald. Det behövs en efterfrågan från lantbrukarna, menar rådgivaren. Flera andra rådgivare uttryckte samma sak, om de ska arbeta mer med biologisk mångfald måste efterfrågan komma från kunderna. En rådgivare säger:

”Lantbrukarna bryr sig inte ett skit om vad som finns utanför åkerkanten – för det hinner de inte. Om ersättningen är för låg så gör man det inte.”

Rådgivaren uttrycker att lantbrukaren endast har tid för det som den tjänar pengar på. Tidsbrist var något som även lantbrukarna själva uppgav som anledning till att de inte gjorde insatser för att gynna fåglar (se avsnitt 3.1). Å andra sidan säger rådgivaren också att det är pengar som hindrar en från att göra insatser för biologisk mångfald. När det gällde att göra insatser för fåglar konstaterade lantbrukarna själva i mindre utsträckning att pengar var orsaken till att man inte gjorde något. Kan det vara så att vanor, förutfattade meningar och förväntningar som man tror att den andre parten har på en styr mötena och därmed påverkar bilden som rådgivarna har av sina kunder och tvärtom?

Rådgivningstillfällena är främst inriktade på produktion, och därmed finns en risk att både lantbrukare och rådgivare blir låsta i den rollen och att intresse och kunskap därför inte diskuteras och utbyts (Bergeå *et al* 2011). Vad under ett rådgivningsbesök skulle kunna få lantbrukaren att ta upp frågor om biologisk mångfald med sin rådgivare om det är så att den allmänna uppfattningen är att de ska tala om produktion? De rådgivare som träffade många lantbrukare med ekologisk produktion tyckte att det blev mer diskussion om biologisk mångfald med dessa.

Många av de intervjuade svarade först att de väl inte arbetar med biologisk mångfald, men tyckte sedan att de i alla fall gör det, men indirekt. Någon gav som exempel att rådgivaren i diskussioner med lantbrukaren kan motivera och entusiasmera lantbrukaren till att välja mer miljö- eller naturvårdsriktiga åtgärder. En annan rådgivare som höll med om att efterfrågan behöver komma från kunderna menade att rådgivaren kan motivera lantbrukaren till den efterfrågan, men att ”*det behövs en bra motivering eftersom det är kundens ekonomi som berörs*”. En annan rådgivare förklarar sin syn på rådgivningssituationen:

”Ska man föreslå nåt till en lantbrukare måste man ha ett koncept, till exempel ’gör såhär så får du större skörd’, eller dylikt. Man måste peka på en annan nytta än biologisk mångfald.”

LRF skriver vidare i dokumentet om sin position om biologisk mångfald:

”Det är inte möjligt att avstå från produktionshöjande metoder och medel som används i ett konkurrensutsatt jordbruk, även om de samtidigt påverkar mångfalden negativt.”

(LRF 2010)

En av rådgivarna menade att ekonomin blir viktigare ju större företaget är. Två rådgivare poängterade att det är viktigt att få med lantbruken med de stora arealerna där alltmer mark sköts av ett fåtal personer. En rådgivare menar att det är svårt att med miljöersättningen konkurrera med spannmålsodlingen:

”Fågelåkern är intressant. Men 3900 kronor... om du ska följa regelverket och göra alla insatser men inte skörda och sen bara få tre och nio... det är ingen jättebra kalkyl. Exempelvis om spannmålspriset är på en och sjuttio, då motsvarar ersättningen en skörd på 2,3 ton.”

Detta problem blir särskilt tydligt i slättbygderna menar flera rådgivare. En annan rådgivare beskriver sin upplevelse av kundernas attityd till biologisk mångfald:

”Ganska blandat. Men den är nog ganska... man är lite trött på stöd och sådär som man ska hålla på och greja med. Ett blandat intresse och en ganska stor skepsis. (...) Det är svårt att räkna pengar i biologisk mångfald. Vad händer i år eller nästa år, det är så man tänker.”

En stor del av rådgivarna säger att lantbrukarna måste fokusera på den årliga ekonomin, att jordbruket behöver vara rationellt och att det, även om det vore önskvärt, inte finns tid att tänka på biologisk mångfald. Bland produktionsrådgivarna finns flera som inte ser det som den egna gruppens uppdrag att ta ansvar för odlingslandskapets biologiska mångfald. Flera anser att det är något som inte heller deras kunder har tid eller råd att ägna sig åt. Detta visar på ett problem med dagens rådgivningssituation. Om lantbrukaren betalar för rådgivning så är önskan att den skall resultera i mer pengar eller i alla fall pengar som täcker kostnaden för rådgivningen. Detta gör att den privata rådgivningen inte har särskilt stort utrymme för sådant som inte direkt gynnar lantbrukarens ekonomi. Redan på 1980-talet spådde Skogs- och Lantbruksakademin att det i och med kommersialiserad rådgivning skulle bli svårare ”att utnyttja rådgivningen som ett aktivt medel att uppfylla livsmedelspolitikens produktions- och miljömål” (Månsson, 1988). Nu har lantbruket fått ett nytt uppdrag av samhället, det att förvalta odlingslandskapets biologiska mångfald, men rådgivningen verkar inte ha fått uppdraget i samma utsträckning. Om lantbrukarna förväntas utföra vissa tjänster åt samhället förutsätter det också att de kan få råd om och hjälp med hur det ska gå till. Möjligheten att tjäna pengar på naturvårdande åtgärder måste också dels finnas, dels bli tillgänglig för lantbrukarna. Bergeå *et al* (2011) menar att rådgivningen har en viktig roll att fylla när det gäller att göra verklighet av lantbrukarnas idéer om hur de kan göra naturvård till en del av sin affärsverksamhet.

3.4.2 Kunskap

Av de intervjuade rådgivarna tror 44 procent att de kommer att arbeta mer med biologisk mångfald i framtiden. De flesta av dessa tror att det beror på hur stödssystemet och regelverket utvecklas. Många tycker att biologisk mångfald är en fråga som diskuteras mer och mer. Flera av de rådgivare som tänkte sig en oförändrad rådgivningssituation trodde att utformningen av rådgivningen beror på lantbrukarnas efterfrågan, och menade att den handlar om ekonomisk lönsamhet i första hand. Återigen hänvisade rådgivare till att mer kunskap om biologisk mångfald och dess lönsamhet behövs för att deras arbetsuppgifter ska förändras.

Flera av lantbrukarna vill och behöver få råd av sina vanliga rådgivare om hur de kan göra konkreta åtgärder som är gynnsamma för biologisk mångfald i odlingslandskapet, exempelvis hur de kan göra saker som är bra för pollinerare. En av de intervjuade lantbrukarna efterfrågar mer rådgivning om att skapa gynnsamma miljöer, lantbrukaren kallar det rådgivning ”på ett annat plan”, och förklarar:

”Om man har en idé så vill man kunna bolla det, till exempel få tips om vilka växter som är gynnsamma för olika insekter.”

Ett problem tycks dock vara att många produktionsrådgivare inte har det kunnande eller det intresse som behövs för att ge dessa praktiska råd. En rådgivare beskriver hur den egna kunskapen om vilka ersättningar som går att söka och hur åtgärderna ska utföras inte alltid räcker till.

”Fågelåker och mångfaldsträda är jag inte så insatt i och då blir det att man inte informerar lantbrukarna om det heller. De som är vanligast vet man om. Annars är det ibland nästan som att lantbrukarna kommer med förslaget.”

Rådgivaren ger exempel på att initiativet till att göra åtgärder kommer från lantbrukaren. Rådgivaren anser sig inte veta tillräckligt om åtgärderna och kan därför heller inte fungera som ytterligare informationskälla för lantbrukaren. Denna rådgivare är dock inte ensam. En studie av Bergeå *et al* (2011) visar att rådgivare generellt saknar beredskap för att uppmuntra lantbrukarens initiativ när det handlar om hur lantbrukaren kan göra en inkomst på naturvårdande åtgärder.

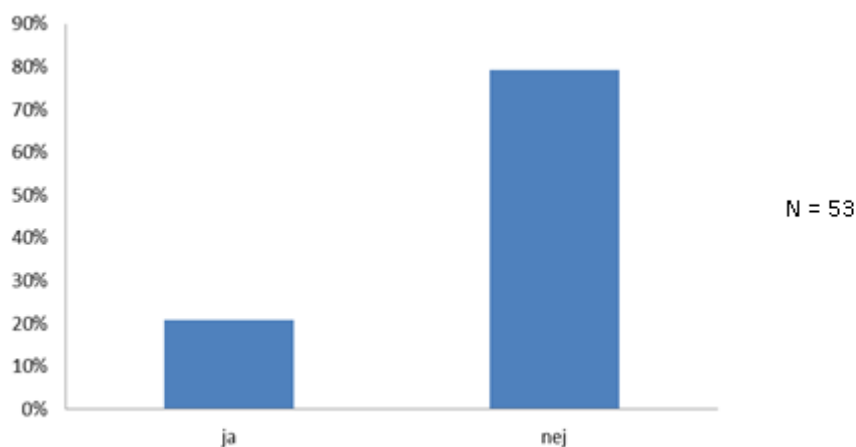
Detta skapar ett cirkelresonemang om situationen är sådan att lantbrukaren själv inte vet vad som ska efterfrågas. I Fågelenkäten uppgav hela 82 procent av 96 stycken svarande att de inte känner till ersättningsformen utvald miljö.

När det gäller produktionen kan rådgivarna berätta för lantbrukarna hur och när de ska utföra olika åtgärder, ofta på ett konkret och exakt vis, men lantbrukarna

som vill ha konkreta och exakta råd om hur de ska skapa bra insektsmiljöer eller sköta sin fågellåker på för fåglarna mest gynnsamma sätt kan ha svårare att få instruktioner från sin vanliga rådgivare.

Studier från Storbritannien och Australien (Sutherland *et al*, 2004; Pullin & Knight, 2005; Roberts *et al*, 2006; Cook *et al*, 2010) visar att beslutsfattande inom naturvård ofta baseras på gissningar eller erfarenhet och mer sällan på bevisbase-rad kunskap. Sutherland *et al* (2004) menar att även de som arbetar specifikt med naturvård många gånger saknar möjlighet att hitta bra underlag för hur en åtgärd ska utföras eftersom det saknas tillgång till information om både vad som ger störst nytta och hur andra har gjort tidigare.

I fallet med odlingslandskapets biologiska mångfald hamnar uppdraget att hitta denna information på lantbrukaren eller dennes rådgivare. Inom båda dessa grupper finns ett behov av lättillgänglig information om hur man i praktiken går tillväga för att utföra naturvårdande åtgärder. Både lantbrukarna och rådgivarna uttrycker att de saknar ”verktyg” och information om hur man praktiskt går till väga.



Figur 6. Lantbrukarnas respons på frågan; Har du gjort åtgärder för att gynna humlor? Frågan ställdes i Kultenkäten

En av de som i Kultenkäten svarat nej på frågan ”Har du gjort åtgärder för att gynna humlor?” (Fig 6) lämnade kommentaren ”Nej, hur gör man det?”. Detta visar att lantbrukaren saknar kunskap för att kunna göra insatser som gynnar humlor, och det tyder också på ett intresse från lantbrukarens sida att skaffa sig denna kunskap.

En femtedel av de tillfrågade har svarat att de gjort insatser för att gynna humlor. En av de som svarade ja på frågan kommenterade ”Ja, vi sprutar med så in-

sektsvänliga preparat som möjligt” medan en annan skrev ”*Ja, sår honungsört*”. Den ena har gjort en passiv insats genom att välja ett preparat som förhoppningsvis inte dödar humlorna, den andra har gjort en insats för att gynna humlorna genom att aktivt skapa mat åt humlorna, men båda anser sig ha gjort (och har ju i olika uträkning gjort) en åtgärd som gynnar humlor, eller åtminstone inte missgynnar humlor.

Den referensram man utgår ifrån avgör vad som anses vara en gynnsam åtgärd. Hur många av de som svarat tycker att insektsvänliga preparat är en åtgärd för att gynna humlor? Bättre tillgång till den information som finns (exempelvis tidigare nämnda broschyrer från Jordbruksverket) om hur man aktivt kan göra gynnsamma åtgärder för humlor (exempelvis att spara sälgar, lägga ut höbalar och skapa blomrika miljöer) skulle ge större möjligheter för fler att göra det. Tillsammans med informationen skulle det vara bra om det fanns förebilder att inspireras av. Som tidigare nämnts är det också viktigt att ta hänsyn till erfarenhet om hur åtgärderna kan införlivas i den övriga gårdsdriften. Clark & Murdoch (se Ahnström *et al* 2008) menar att enbart vetenskapligt bevisad information inte nödvändigtvis anses riktig av lantbrukarna eftersom de inte alltid litar på dem, som ”inte har någon skit under naglarna”. Bortsett från efterfrågan på vetenskapliga argument för att åtgärderna gör nytta finns fortfarande stark önskan från lantbrukarna om att också deras erfarenheter ska tas tillvara, åtminstone i sådan mån att åtgärderna fortfarande går ihop med brukandet.

3.4.3 Hur kan rådgivningen se ut?

Rådgivarna hade många olika förslag på hur rådgivning kopplad till biologisk mångfald skulle kunna utföras. Flera trodde att det är viktigt att få med den diskussionen i den ”vanliga” rådgivningen för att nå ut till så många som möjligt och undvika att det blir en nisch. Andra menade dock att det vore bättre att ha speciell rådgivning om dessa frågor för att undvika att det hamnar i skymundan av produktionsrådgivningen, som ofta verkar vara fallet i dagsläget. Många drog en parallell till Greppa Näringen och föreslog att detta nätverk skulle kunna utnyttjas. En modul för biologisk mångfald inom Greppa Näringen är dock inte aktuell för närvarande (Rahbek Pedersen, pers komm.). Nedan följer några exempel på när rådgivning med koppling till biologisk mångfald lyckats få genomslag.

Fallstudie där rådgivning, brukande och biologisk mångfald går hand i hand

Bommarco *et al* (2011) visade att stabiliteten i avkastningen av rödklöverfrö har minskat parallellt med förändringar i förekomst av olika humlearter sedan 1940-

talet. Samtidigt som pollineringen av klöverfrö numera beror av endast ett fåtal arter har avkastningen blivit både lägre och mer varierande. En slutsats i studien är att mer artrika sammansättningar av humlesamhällen behövs.



Figur 7. Klöverhumlan – vanligare under 1940-talet. Foto: Petter Haldén

I fallet med humlor och rödklöver nås två mål med samma handling genom att både produktionen av raps- och rödklöverfrö och ”produktionen” av humlor främjas av att pollinerarna gynnas. Sambandet ”gynna pollinatörer - få en ökad skörd” kan vara lätt att få gehör för eftersom det blir tydligt att lantbrukaren själv har direkt nytta av att gynna pollinatörer. Rådgivarna fick frågan om de arbetar på något sätt med biologisk mångfald och flera av dem gav då som exempel att de haft samtal med sina kunder om produktionens koppling till pollinatörer. Produktionsrådgivare kan inom detta system inkludera biologisk mångfald och annorlunda åtgärder i sin rådgivning, eftersom dessa kommer att öka skörden.

Fågelskådare och lantbrukare i samarbete

Sedan 2007 driver Sveriges Ornitologiska Förening (SOF) och Hushållningssällskapet projektet *Fågelskådare och lantbrukare i samarbete för ökad biologisk mångfald*. Arbetsmetoden är sådan att fågelskådare inventerar lantbrukarens marker på fåglar och därefter diskuterar lantbrukaren med en rådgivare från Hushållningssällskapet vilka åtgärder som kan utföras för att gynna de fåglar lantbrukaren har eller skulle kunna ha på sina marker. Lantbrukarna får ingen ekonomisk ersättning för att utföra åtgärderna. Projektets syfte är istället att ”*identifiera existerande och utveckla nya naturvårdande åtgärder med hög acceptans hos markägare som effektiviserar miljömålsarbetet*” (Fågelskådare och lantbrukare i samarbete, 2011). Att vägleda lantbrukaren bland de miljöersättningar som kan använ-

das för att gynna i synnerhet fåglar men även övrig biologisk mångfald på slätten har blivit ett prioriterat område. Målsättningarna är att öka lantbrukarnas intresse för och kunskap om jordbruksfåglar, att kommunicera vad som konkret behöver göras för dem och att lantbrukare, naturvårdare och myndigheter gemensamt ska utveckla och testa skötselåtgärder som både är bra för biologisk mångfald och som ”tillåter bärande ekonomiska förutsättningar för lantbrukarna” (Fågelskådare och lantbrukare i samarbete, 2011). Totalt har 338 lantbrukare hittills deltagit i projektet, de flesta i slättlandskap i Mälardalen, Västergötland, Östergötland och Skåne (Fågelskådare och lantbrukare i samarbete, 2011).

Projektet togs upp av flera av de intervjuade rådgivarna som ett exempel på framgångsrik rådgivning om biologisk mångfald. En rådgivare upplever också att det är ett viktigt sätt att öka och sprida kunskap:

”Mer kompetensutveckling för rådgivare och lantbrukare skulle vara bra. Att förstå vilken betydelse odlingssystemet har och hur man kan ha nytta av biologisk mångfald. Fågelprojektet är ett exempel på hur man kan väcka kunskap och intresse – mer sånt!”

Att lantbrukare i projektet verkligen tycker sig ha fått ökad kunskap har också slagits fast i en intervjustudie (Nilsson & Rohdin, 2010). Fågelskådare i projektet upplever i sin tur att de fått bättre inblick i lantbruket än de hade innan (Fågelskådare och lantbrukare i samarbete, 2011). Nilsson & Rohdin (2010) visade att lantbrukare i projektet upplever att deras kunskap om fåglarna på gården har ökat avsevärt, liksom kunskaper om fåglarnas behov och hur dessa kan tillgodoses med hjälp av olika åtgärder. Deltagarna tycks också ha fått en sådan introduktion till området att de kan lära sig vidare på egen hand. Två aspekter i projektet verkar vara extra viktiga för att öka motivationen att utföra åtgärder: dels att lantbrukarna upplever sig fria att verka utan att bli styrda av projektledare eller andra auktoriteter och dels att arbetet är långsiktigt och därmed ger lantbrukaren utrymme att i lugn och ro arbeta självständigt (Nilsson & Rohdin, 2010).

LärKvitter

Inom projektet Mångfald på slätten har en applikation, en så kallad app, för smarta telefoner tagits fram. Appen heter LärKvitter och är en utveckling av de faktablad om olika arter av jordbruksfåglar som tagits fram i projektet *Fågelskådare och lantbrukare i samarbete*. Genom att ladda ner appen till sin telefon kan användaren få information om några för odlingslandskapet karaktäristiska fågelarter och lära sig känna igen dem och deras sång samt se trenden för dem, som i de flesta

fall är nedåtgående. Det finns information om vad fåglarna behöver och tips på hur man kan skapa mer gynnsamma miljöer för fåglarna. I och med appen, som har laddats ner av mer än 7000 personer, kan lantbrukarna själva få enkel tillgång till information om olika fågelarter när den behövs, till exempel ute i fält.

4 Sammanfattande diskussion och slutsatser

Utifrån att ha studerat det tillgängliga datamaterialet och tidigare forskning i ämnet ser jag två klara spår:

1. Fler åtgärder behöver göras nu för att vända trender för hotade arter och åtgärder och ersättningssystemet behöver utformas så att lantbrukarna vill utföra åtgärder (anpassa åtgärder till brukandet).
2. En mer långsiktig förändring i synen på lantbrukets uppdrag behöver komma till stånd för att insatsen för biologisk mångfald ska bli tillräcklig (anpassa brukandet till åtgärder).

Att produktionen gynnas eller att åtgärder åtminstone överensstämmer med idén om hur en välskött gård ska se ut gör att steget till att göra insatser för biologisk mångfald blir kortare för lantbrukarna. I dessa fall kan naturvård utföras inom ramen för normen av vad en lantbrukare ska ägna sig åt och hur gårdsmiljön ska se ut, det vill säga man behöver inte synliggöra och förändra normer utan kan gå direkt på naturvården. Att skapa möjlighet att utföra effektiva åtgärder som stämmer överens med övrigt brukande är viktigt för att vända negativa trender och för att öka kunskapen och intresset hos lantbrukarna, men på längre sikt handlar arbetet för ökad biodiversitet också om att förändra bilden av lantbrukarnas och även rådgivarnas uppdrag mot en mer accepterande syn på naturvårdsåtgärder som en legitim lantbruksverksamhet. Det finns idag en större utmaning i att föra fram de naturvårdsinsatser som av lantbrukare eller rådgivare anses gå stick i stäv med produktionen. För att få gehör för åtgärder som innebär större omställningar i driften behövs en annan ingång än den att det går att göra kortsiktiga vinster. För att i större mån kunna försäkra sig om att lantbrukarna kommer att vilja utföra natur-

vårdande åtgärder även om de olika åtgärderna eller ersättningarna förändras måste det till en djupgående attitydförändring där naturvården ses som en del av lantbruket.

4.1 Uppdraget

Hur ser lantbrukare och växtodlingsrådgivare på uppdraget att utföra respektive ge råd om naturvårdande åtgärder i odlingslandskapet?

Lantbrukarna i denna studie uttrycker ett intresse för att gynna biologisk mångfald, till exempel genom att de vill göra saker som gynnar fåglar på gården. Det kan dock vara svårt för lantbrukarna att veta hur åtgärder ska utföras och att förstå varför en åtgärd ser ut som den gör. I dessa fall behöver lantbrukarna få möjlighet till mer vägledning. En viktig aspekt är information i form av rådgivning. Den rådgivning lantbrukarna har som utförs av privata aktörer är kostsam för lantbrukarna, varför de vill få bättre ekonomi ut av rådgivningsbesöket. Samtalet mellan rådgivare och lantbrukare i individuell rådgivning kan vara ett viktigt sätt att förmedla kunskap, särskilt om lantbrukaren känner stort förtroende för sin rådgivare. Rådgivarna framstår därför som nyckelpersoner för att kommunicera budskapet om biologisk mångfald till lantbrukare. Det finns en stor potential i samarbetet mellan lantbrukare och rådgivare. Samtidigt förhåller sig många av de intervjuade rådgivarna ”passiva” till naturvårdsfrågan och väntar på lantbrukarens initiativ. Många framhäver lantbrukarnas behov av att tjäna pengar, och menar att uppdraget som rådgivare i första hand är att hjälpa till med detta. Det finns också en risk att lantbrukarna tror att rådgivarna mest vill prata om produktion och att de därför låter bli att ta upp andra frågor, det vill säga ”efterfråga” dessa tjänster av sin rådgivare. De växtodlingsrådgivare i denna studie som menar att det är lantbrukarna som behöver efterfråga deras tjänster för att de ska kunna arbeta med biologisk mångfald förflyttar ansvaret från sin egen grupp till lantbrukarna. Växtodlingsrådgivningen fungerar i detta fall inte som en brygga mellan lantbrukaren och myndigheterna utan främst som en brygga mellan lantbrukaren och marknaden. Bergeå *et al* (2008) menar att rådgivarna, i alla fall de som kommer från en myndighet, har stor möjlighet att lära lantbrukaren ”myndighetssynen” på markerna och därmed kan rådgivaren hjälpa lantbrukaren att leva upp till myndigheternas förväntningar, men ofta går dessa tillfällen förlorade.

Vidare finns det normer som påverkar lantbrukarnas beslut om huruvida de ska utföra naturvård eller ej. Produktionen är rådande norm och naturvården är det inte

och de intervjuade lantbrukarna och rådgivarna tycks ofta se en motsättning mellan dessa två aktiviteter.

4.2 Utförandet av åtgärder

Vad skulle kunna göra det mer attraktivt för lantbrukare att utföra åtgärder för att gynna biologisk mångfald?

Då Sverige har ratificerat FN:s konvention om biologisk mångfald är vårt samhälles gemensamma, officiella ställningstagande att biologisk mångfald skall värderas och bevaras. Hardeman & Jochemsen (2011) menar att det förutom ett etiskt ställningstagande krävs ytterligare politiska styrmedel för att säkerställa att olika intressenter agerar i enlighet med överenskomna etiska riktlinjer, och också tar hänsyn till andra värden än kommersiella sådana (biologisk mångfald har ju enligt vår undertecknade konvention förutom sitt eget inneboende värde även ”*ekologiska, genetiska, sociala, ekonomiska, vetenskapliga, utbildningsmässiga, kulturella, rekreativa och estetiska*” värden). Hardeman & Jochemsen (2011) jämför med regler om djurskydd; om lagar finns tillsammans med regelbundna kontroller, kommer företag i allmänhet följa dessa regler. När det kommer till att hejda ytterligare minskning av odlingslandskapets biologiska mångfald har många länder, däribland Sverige, redan vidtagit åtgärder i form av politiska beslut, men ännu inte ändrat inriktning på jordbruket (Hardeman & Jochemsen, 2011).

Eftersom mycket av arbetet handlar om att göra praktiska åtgärder i landskapet är lantbrukarna en viktig grupp i detta arbete. Därför har samhället också ett ansvar att se till att förutsättningar för detta ges, till exempel genom att se till att det finns relevant rådgivning för lantbrukare. Det är lätt att dela ut uppgiften, men svårare att hjälpa till att lösa den. Miljöersättningssystemet tycks av ett flertal lantbrukare i studien inte upplevas som tillräckligt bra för att de ska vilja gå med. Den ekonomiska ersättningen är inte alltid tillräcklig för att lantbrukaren ska vilja ta på sig det merarbete åtgärderna innebär eller förlora skörd på det. Ersättningarna kan heller inte kompensera för förluster i socialt kapital, och det är svårt att se en direkt vinst för lantbrukaren om denna blir bra på naturvård. Det enda lantbrukaren kan göra är att följa reglerna, jämfört med spannmål eller annan produktion som (i grova drag) ger både bättre betalt och mer status ju bättre arbetet utförts. Det svenska jordbruket är konkurrensutsatt och lantbrukarna behöver ta hänsyn till ekonomin när de fattar beslut om brukandet, vilket leder till att insatser för naturvård kan göras när det anses vara bra för, eller åtminstone inte hindra, produktion-

en. Åtgärder som kan accepteras av lantbrukare och förmodas kunna öka anslutningsgraden är enligt datamaterialet sådana åtgärder som

- passar in i bilden av hur gården ska se ut och skötas
- är enkla, billiga eller inte så tidskrävande att utföra
- upplevs ge ett mervärde

Att omforma EU:s ersättningssystem genom att betala ut mindre pengar som gårdsstöd och mer i form av villkorade miljöersättningar skulle vara ett sätt att öka andelen lantbrukare som gör åtgärder. En sådan modell förespråkas av bland andra Ekologiska lantbrukarna (Ekologiska lantbrukarna, 2012). Bland de intervjuade finns både gillande och motstånd inför ett sådant förfaringssätt. Mer villkorade ersättningar som metod för att öka de åtgärder som utförs innebär risk för mer kontroll, och kontrollerna är något som många av de intervjuade upplever som ett problem redan med dagens system. Det är inte säkert att fler riktade stöd skulle bidra till ett större personligt engagemang hos lantbrukarna (jämför Burton & Paragahawewas (2011) utvärdering av nuvarande system) men att göra på detta vis skulle kunna vara ett sätt att på sikt skapa större acceptans för naturvårdsåtgärder eftersom denna form av åtgärder då ”normaliseras” i större utsträckning.

Oavsett hur stor del av stöden som är villkorade behövs miljöersättningarna också tillsammans med mer kunskap och ökad rådgivning. Det måste bli socialt accepterat att bedriva naturvård. Det gäller att godkänna ”produktion” av biologisk mångfald, inte som en hobby utan som en samhällsnytta som alla behöver. Om naturvårdande åtgärder ses som något som endast ligger i lantbrukarens eget intresse, något lantbrukaren gör för att hen själv känner för det, kommer åtgärder godtyckligt att utföras - eller inte utföras - oavsett ersättningar. Om naturvårdande åtgärder tvärtom ses som en samhällsnytta kan fler krav ställas på utförandet. Detta kan emellertid istället leda till att lantbrukarna endast kommer att utföra skötseln om samhället ger ersättning för den (jämför resonemang i avsnitt 3.3.2; det är inte lantbrukarens ”egen” produktion). Information och kunskap är ingen garanti för handling, men kanske en förutsättning för det. Attityder är inte permanenta eller statiska, utan de rekonstrueras och omformas när vi ställs inför olika frågor, beteenden och händelser (Ahnström *et al*, 2008). Liksom lantbruksnäringen idag främst är intresserad av att uppmäta skördars storlek oavsett vad de har kostat i insats kanske man i framtiden kan vilja mäta (och imponeras av) antalet sånglärkpar som lyckats häcka, utan att räkna på hur många extratimmar arbete det tog.

Med en djupare förståelse för syftet, ett genuint intresse hos brukare och rådgivare och upplevda mervärden med utförda åtgärder kan arbetet med biologisk mångfald bli mindre känsligt för faktorer som svängningar i spannmålspriser och förändringar i ersättningssystemet.

Lantbrukarna behöver ha tillgång till råd och information om hur de kan utföra de tjänster för biologisk mångfald som samhället efterfrågar. Samhället kan:

- Tillhandahålla specialutbildade rådgivare
- Fortbilda produktionsrådgivare
- Ge tillräcklig ersättning för lantbrukarnas arbete
- Skapa ett system med åtgärder som är tilltalande för lantbrukare
- Skapa ett mer berömmande system med mindre fokus på årlig kontroll av detaljregler och större fokus på långsiktiga mål

Det behövs ett system där lantbrukarna kan få olika former av ersättning, inte bara ekonomisk sådan. Ett berömmande system som inspirerar till fortsatt arbete. Det är viktigt att förmedla budskapet att lantbrukarna har stor möjlighet att bidra till en positiv förändring för odlingslandskapets hotade arter.

4.3 Rådgivningen

Hur skulle framtida rådgivning kunna se ut för att öka andelen lantbrukare som gör åtgärder för biologisk mångfald?

Det behövs nya former av rådgivning kring biologisk mångfald och det måste finnas rådgivare som kan ge råd om hur lantbrukarna kan arbeta för att gynna biologisk mångfald i odlingslandskapet. Den statliga rådgivning som finns att tillgå är på intet sätt omfattande. Rådgivning inom utvald miljö finns idag inte vid alla länsstyrelser, varför rådgivningen i dessa fall måste komma från andra aktörer (av lantbrukarna i denna studie var det dessutom många som inte alls kände till ersättningen utvald miljö).

Månsson (1988) slår fast att ”rådgivningen måste kontinuerligt anpassas till förändringar i produktionsinriktningen”. Produktionsrådgivarna behöver se större möjligheter i naturvårdsinsatser som ett slags ”produktion” av något som lantbrukaren kan få ersättning för (förutsatt att möjligheten att få ersättning finns). Ett viktigt moment för att underlätta för lantbrukare att ta på sig åtaganden är att fortbilda rådgivare (statens uppgift) och ge dem konkreta verktyg för att kunna hjälpa

lantbrukarna. Det som efterfrågas i den här studien är mer konkreta råd om hur olika åtgärder ska utföras. Det är också viktigt att kunna ge information om *var* en åtgärd är lämpligast att placera, för att den ska få störst effekt. Ett steg i detta skulle kunna vara att ta fram listor eller enkla manualer för rådgivare för vad de kan ge råd om inom naturvård. Information som är viktig är till exempel vad de ska titta efter, vad som är gångbart på gården, samt varför de åtgärderna är viktiga. Detta skulle dels rent praktiskt kunna hjälpa rådgivarna att veta hur åtgärderna ska utföras, dels fungera som stöd för rådgivaren med att motivera lantbrukare till fler åtgärder.

När det inte finns någon ekonomisk ersättning att få, till exempel som idag med många insatser för fåglar, är det extra viktigt att skapa kunskap och intresse för att få åtgärder gjorda och samtidigt skapa ett mer djupgående engagemang som håller i längden.

Förslag till vidare forskning är att undersöka vilka verktyg som behövs för att rådgivare lättare ska kunna utföra rådgivning om biologisk mångfald. På vilket sätt kan information om naturvårdande åtgärder förmedlas via rådgivare till lantbrukare? Hur skulle möjligheten för lantbrukare att söka information kunna underlättas? För att det ska gå att ge råd om vilka åtgärder som är mest effektiva behövs också mer utvärdering av och kunskap om vilka åtgärder som egentligen ger mest effekt. Det kan också vara viktigt att reda ut begreppet biologisk mångfald. Vad läggs i det och hur värderas det i olika sammanhang? På vilket sätt borde begreppet användas i kommunikation mellan myndigheter, rådgivning och lantbrukare? Något annat som jag funderat mycket på under det här arbetet är vilket ansvar för att uppfylla de här målen och följa konventionerna som samhället egentligen lägger på de enskilda lantbrukarna, och vilka möjligheter lantbrukarna har att välja att ta på sig det här ansvaret eller att inte göra det, samt vilka konsekvenser deras val får.

Litteraturlista

- Ahnström, J., Höckert, J., Bergeå, H.L., Francis, C.A., Skelton, P. & Hallgren, L. 2008. Farmers and nature conservation: What is known about attitudes, context factors and actions affecting conservation? *Renewable Agriculture and Food Systems* 24, 38-47.
- Ahnström, J. 2009. Farmland Biodiversity – in the Hands and Minds of Farmers, Effects of Landscape Structure, Management and the Farmer's interest in nature. Diss. Uppsala: Sveriges Lantbruksuniversitet
- Andersson, R. (red.), 2008. Slututvärdering av Miljö- och landsbygdsprogrammet 2000-2006 - vad fick vi för pengarna? Sveriges Lantbruksuniversitet, Uppsala
- Artdatabanken 2011a. Hemsida. [online]. Tillgänglig: <http://www.slu.se/sv/centrumbildningar-och-projekt/artdatabanken/arter/skydd-av-arter/eu-direktiv-vagledning-oppfoljning/art-och-habitatdirektivet/> [2011-12-01]
- Artdatabanken 2011b. Hemsida. [online]. Tillgänglig: <http://www.slu.se/sv/centrumbildningar-och-projekt/artdatabanken/arter/skydd-av-arter/eu-direktiv-vagledning-oppfoljning/fageldirektivet/> [2011-12-01]
- Artdatabanken 2011c. Hemsida. [online]. Tillgänglig: <http://www.slu.se/sv/centrumbildningar-och-projekt/artdatabanken/rodlistan/om-rodlistan1/> [2011-12-05]
- Batáry, P., Báldi, A., Kleijn, D. & Tschamke, T. 2010. Landscape-moderated importance of hedges in conserving farmland bird diversity of organic vs. conventional croplands and grasslands, *Biological Conservation* 9, 2020–2027
- Bengtsson J., Ahnström J., Weibull A-C. 2005. The effects of organic farming on biodiversity and abundance: A meta-analysis, *Journal of Applied Ecology*, 42, 261-269
- Benton, T.G., Vickery, J.A. & Wilson, J.D. 2003. Farmland biodiversity: is habitat heterogeneity the key? *Trends in Ecology and Evolution*, 18, 182–188.
- Bergeå, H.L., Martin, C. & Sahlström F. 2008. "I Don't Know What You're Looking for": Professional Vision in Swedish Agricultural Extension on Nature Conservation Management, *The Journal of Agricultural Education and Extension*, 14:4, 329-345
- Bergeå H. L., Caselunghe, E., Källström, H. N., Ljung, M. 2011. Rådgivning om naturvård som affärsidé. Fakta Jordbruk 3. Sveriges Lantbruksuniversitet.
- Bommarco, R., Lundin, O., Smith, H.G., Rundlöf, M. 2011. Drastic historic shifts in bumble-bee community composition in Sweden. *Proceedings of the Royal Society B - Biological Sciences*. doi:10.1098/rspb.2011.0647.
- Bryman, A. 2002. *Samhällsvetenskapliga metoder (Social Research Methods)*. Oxford University Press and translation. Liber AB, Elanders Hungary.

- Bryman, A. 2011. Samhällsvetenskapliga metoder (Social Research Methods). Andra svenska upplagan. Oxford University Press and translation. Liber AB, Malmö.
- Burgess, J., Clark, J. & Harrison, C. 2000. Knowledges in action: an actor network analysis of a wet-land agri-environment scheme. *Ecological Economics*. 35(1), 119–132.
- Burton, R.J.F., Kuczer, C. & Schwarz, G. 2008. Exploring farmers' cultural resistance to voluntary agri-environmental schemes. *Sociologia Ruralis*, 48, 16–37.
- Burton, R.J.F. 2011. Understanding Farmers' Aesthetic Preference for Tidy Agricultural Landscapes: A Bourdieusian Perspective, *Landscape Research*, doi:10.1080/01426397.2011.559311
- Burton, R.J.F. & Paragahawewa, U.H. 2011. Creating culturally sustainable agri-environmental schemes. *Journal of Rural Studies* 27 (1) pp. 95–104CBD.
- CBD. 2011. Convention on Biological Diversity. Hemsida [online] Tillgänglig: <http://www.cbd.int/agro/pow.shtml> [2011-12-02]
- CBM 2011a. Hemsida. [online]. Tillgänglig: <http://www.cbm.slu.se/biodiv.php> [2011-12-07]
- CBM 2011b. Hemsida. [online]. Tillgänglig: <http://www.cbm.slu.se/bm1.php> [2011-11-28]
- Cook, CN, Hockings, M & Carter, RW. 2009. Conservation in the dark: the information used to support decisions. *Frontiers in Ecology and the Environment*, doi:10.1890/090020
- Davey, C.M., Vickery, J.A., Boatman, N.D., Chamberlain, D.E., Parry, H.R. och Siriwardena, G.M. (2010). Assessing the impact of Entry Level Stewardship on lowland farmland birds in England. *Ibis*, 152, 459–474.
- Dessein, J. & Nevens, F. 2007. 'I'm Sad To Be Glad'. An Analysis of Farmers' Pride in Flanders. *Sociologia Ruralis* 47, 273-292.
- Ejlertsson, G. 2000. Enkäten i praktiken, en handbok i enkätmetodik. Studentlitteratur, Lund.
- Ekologiska lantbrukarna. 2012 Remissvar: Förslag till reform av den gemensamma jordbrukspolitik. [online]. Tillgänglig: <http://www.ekolantbruk.se/pdf/11003.pdf> [2012-02-20]
- Europaparlamentet 2011 Hemsida. [online]. Tillgänglig: http://circa.europa.eu/irc/opoce/fact_sheets/info/data/policies/agriculture/article_7208_sv.htm [2011-12-05]
- Europarådet, 2011. Landskapskonventionen på svenska. Hemsida [online] Tillgänglig: <http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/Landscape/VersionsConvention/swedish.pdf> [2011-12-02]
- Fehr, E. & Fischbacher, U. 2004. Social norms and human cooperation. *Trends in Cognitive Sciences*. 8, 185–190.
- Flohre, A., Fischer, C., Aavik, T., Bengtsson, J., Berendse, F., Bommarco, R., Geryngier, P., Clement, L. W., Dennis, C., Eggers, S., Emmerson, M., Geiger, F., Guerrero, I., Hawro, V., Inchausti, P., Liira, J., Morales, M., B., Onate, J. J., Pärt, T., Weisser, W.W., Winqvist, C., Thies, C. & Tschamntke, T. 2011. Agricultural intensification and biodiversity partitioning in European landscapes comparing plants, carabids and birds. *Ecological Applications* 21: 1772-1781.
- Foley, J. A., DeFries, R., Asner, G. P., Barford, C., Bonan, G., Carpenter, S. R., Chapin, F. S., Coe, M. T., Daily, G. C., Gibbs, H. K., Helkowski, J. H., Holloway, T., Howard, E. A., Kucharik, C. J., Monfreda, C., Patz, J. A., Prentice, I. C., Ramankutty, N. & Snyder, P. K. 2005. Global consequences of land use. *Science* 309, 570–574.
- Fågelskådare och lantbrukare i samarbete. 2011. Slutrapport. [online]. Tillgänglig: http://www.landsbygdsnätverket.se/download/18.e01569712f24e2ca09800013388/Jordbruksverket_Innovation_Slutrapport.pdf
- Geiger, F., Bengtsson, J., Berendse, F., Weisser, W. W., Emmerson, M., Morales, M. B., Ceryngier, P., Liira, J. Tschamntke, T., Winqvist, C., Eggers, S., Bommarco, R., Pärt, T., Bretagnole, V., Plantegenest, M., Clement, L. W., Dennis, C., Palmer, C., Onate, J., Guerrero, I., Hawro, V., Aa-

- vik, T., Thies, C., Flohre, A., Hänke, S., Fischer, C., Goodhart, P. W. & Inchausti, P. 2010. Persistent negative effects of pesticides on biodiversity and biological control potential on European farmland. *Basic and Applied Ecology* 11: 97-105.
- Gradén, H. 2009. Kommersiell rådgivning i lantbruket – ett kundperspektiv. 2009. SLU. LTJ-fakulteten. [online]. Tillgänglig: <http://stud.epsilon.slu.se/689/> [2012-01-12]
- Goulson, D., Rayner, P., Dawson, B. & Darvill, B. 2011. Translating research into action; bumblebee conservation as a case study. *Journal of Applied Ecology*, 48, 3–8.
- Gärdenfors, U (red.). 2010. Rödlistade arter i Sverige 2010 – The 2010 Red List of Swedish species. Artdatabanken, SLU, Uppsala.
- Hallgren, L., H. Bergeå, J. Ahnström and H. Källström (2010) From conservation heroes to climate villains – how changes in social recognition may contribute to changed identities of farmers. Pp. 1538–1547, Proceedings of the 9th European International Farming System Association Symposium, 4–7 juli, Wien
- Hardeman, E. & Jochensen, H. 2011. Are There Ideological Aspects to the Modernization of Agriculture? *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, doi 10.1007/s10806-011-9331-5
- Jordbruksverket. 2007 Ett rikt odlingslandskap. Miljöenheten, Jordbruksverket. (Rapport 2007:15)
- Jordbruksverket. 2010. Projektbeskrivning för Mångfald på slätten. Växtavdelningen. [online] Tillgänglig: <http://www.jordbruksverket.se/download/18.32b12c7f12940112a7c80004831/M%C3%A5ngfald+p%C3%A5+sl%C3%A4tten+projektbeskrivning.pdf> [2011-11-15]
- Jordbruksverket. 2011. Hemsida. [online]. Tillgänglig: <http://www.jordbruksverket.se/amnesomraden/mojligheterpalandsbygden/landsbygdsprogrammet/stodformerilandsbygdsprogrammet.4.2b43ae8f11f6479737780001266.html> [2011-10-18]
- Jordbruksverket 2012. Hemsida. [online]. Tillgänglig: <http://www.jordbruksverket.se/amnesomraden/stod/miljoersattningar/miljoskyddsatgarder/villkor.4.389b567011d9aa1eeab8000326.html> [2012-01-24]
- Kleijn, D., Berendse, F., Smit, R. & Gilissen, N. 2001. Agri-environment schemes do not effectively protect biodiversity in Dutch agricultural landscapes. *Nature*, 413, 723–725
- Kleijn, D. & Sutherland, W.J. 2003. How effective are European agri-environment schemes in conserving and promoting biodiversity? *Journal of Applied Ecology*, 40, 947–969
- Kleijn, D., Baquero, R. A., Clough, Y., Diaz, M., de Estban, J., Fernandez, F., Gabriel, D., Herzog, F., Holzschuh, R., Knop, E., Kruess, A., Marshall, E. J. P., Steffan-Dewenter, I., Tscharntke, T., Vehulst, J., West, T. M. and Yela, J. L. 2006. Mixed biodiversity benefits of agri-environment schemes in five European countries. *Ecology Letters* 9: 243-254.
- Kleijn, D., Kohler, F., Baldi, A., Concepcion, E. D., Clough, Y., Diaz, M., Gabriel, D., Holzschuh, A., Knop, E., Kovacs, A., Marshall, E., J., P., Tscharntke, T. & Verhulst, J. 2011. On the relationship between farmland biodiversity and land-use intensity. *Proceedings of the Royal Society B – Biological sciences* 276: 903-909.
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2009). Den kvalitativa forskningsintervjun. Lund: Studentlitteratur AB.
- Lindström, Å., Green, M., Olsson, O., Ottvall, R., Smith, H. G., Stjernman, M. (2012). Fåglarna i odlingslandskapet idag och imorgon. Jordbruksverket rapport 2012:3. Jönköping.
- LRF, 2010. Lantbrukarnas Riksförbund. Position om biologisk mångfald. Hemsida. [online] Tillgänglig: <http://www.lrf.se/PageFiles/581/LRF%20position%20om%20biologiskm%C3%A5ngfald%202010.pdf> [2012-01-17]
- Miljömål, 2011. Hemsida [online] Tillgänglig: <http://miljomal.se/13-Ett-rikt-odlingslandskap/> [2011-12-02]

- Månsson, E. 1988. Jordbrukets rådgivning förr, nu och i framtiden. Kungliga skogs- och lantbruksakademins tidskrift. Supplement 20:185-209.
- Nationalencyklopedin, 2012a. Socialt kapital. Hemsida [online] Tillgänglig: <http://www.ne.se/socialt-kapital> [2012-01-19]
- Nationalencyklopedin, 2012b. Norm. Hemsida [online] Tillgänglig: <http://www.ne.se/lang/norm/271418> [2012-02-09]
- Naturvårdsverket, 2010. Konventionen om biologisk mångfald och svensk naturvård – sammanfattning av Sveriges fjärde nationella rapport till sekretariatet för konventionen om biologisk mångfald. Naturvårdsverket. Rapport 6389. 2010.
- Naturvårdsverket 2011a. Hemsida [online] Tillgänglig: <http://www.naturvardsverket.se/sv/Handbocker/Artskyddsforordningen/Ovriga-lagar/Artskydd-i-EU-och-i-Sverige/Fageldirektivet/Syftet-med-fageldirektivet/> [2011-11-15]
- Naturvårdsverket 2011b. Hemsida [online] Tillgänglig: <http://www.naturvardsverket.se/sv/Handbocker/Artskyddsforordningen/Ovriga-lagar/Artskydd-i-EU-och-i-Sverige/Rodlistade-arter/> [2011-12-05]
- Naturvårdsverket 2011c. Hemsida [online] Tillgänglig: <http://www.naturvardsverket.se/Start/Naturvard/Biologisk-mangfald/Artskydd/Atgardsprogram/> [2011-12-05]
- Naturvårdsverket 2011d. Hemsida [online] Tillgänglig: <http://www.naturvardsverket.se/sv/Start/Naturvard/Naturvardsverkets-roll/> [2011-12-05]
- Naturvårdsverket 2011e. Hemsida [online] Tillgänglig: <http://www.naturvardsverket.se/Start/Naturvard/> [2011-11-15].
- Nilsson, T. & Rhodin, A.K. 2010. Samarbete för mer lärsång. Hur förändras kunskap, attityd, intresse och motivation till åtgärder? Magisteruppsats, Pedagogiska institutionen, Stockholms Universitet.
- Patmalnieks, A. 2011. De går i föräldrarnas fotspår. Tidningen Du & jobbet nr 3 2011. Hemsida [online] Tillgänglig: <http://www.duoochjobbet.se/nyhet/yrkesarv/> [2012-01-18].
- Perkins, A., Maggs, H. E., Watson, A. and Wilson, J. 2011. Adaptive management and targeting of agri-environment schemes does benefit biodiversity: a case study of the corn bunting *Emberiza calandra*. *Journal of Applied Ecology* 48: 514-522.
- Pettersson, M. W. 2009. Åkrar, småbiotoper och gårdsmiljöer. Jordbruksverket, Jönköping Tillgänglig: www2.jordbruksverket.se/webdav/files/SJV/trycksaker/Pdf_ovrigt/ovr3_29.pdf
- Pihlgren, A., Berg, Å., Glimskär, A. & Marklund, L. (2010). Kärleväxter och fjärlar i betesmarker och slåtterängar med och utan miljöersättning - utvärdering via NILS. Arbetsrapport 291. Sveriges lantbruksuniversitet, Institutionen för skoglig resurshushållning. Umeå. 2010.
- Pullin, A.S. & Knight, T.M. 2005. Assessing conservation management's evidence-base: a survey of management-plan compilers in the United Kingdom and Australia, *Conservation Biology*, 19 (2005), pp. 1989–1996
- RAÄ, 2011. Riksanantikvarieämbetet. Hemsida [online] Tillgänglig: http://www.raa.se/cms/extern/eu_internationellt/euoparadet/inget_namn.html [2011-12-05]
- Roberts, P.D., Stewart, G.B. & Pullin, A.S. Are review articles a reliable source of evidence to support conservation and environmental management? A comparison with medicine, *Biological Conservation*, 132 (2006), pp. 409–423
- Rothstein, B. 2006. Sociala nätverk och mellanmänsklig tillit. Du stora nya värld, Holmberg och Weibull (red.), sid 215 - 218. [online] Tillgänglig: http://www.som.gu.se/digitalAssets/1294/1294330_215-218.pdf [2012-01-18]

- Rundlöf, M. & Smith, H.G. 2006. The effect of organic farming on butterfly diversity depends on landscape context. *Journal of Applied Ecology*, 43, 1121–1127.
- SCB, 2008. Markanvändningen i Sverige, femte upplagan. Statistiska centralbyrån.
- SCB, 2011a. Jordbruksföretag och företagare 2010. SCB. JO 34 SM1101. Serie JO – Jordbruk, skogsbruk och fiske. Utkom den 10 maj 2011. Statistiska centralbyrån.
- SCB 2011b. Jordbruksstatistisk årsbok 2011. Sveriges officiella statistik. 2011. Statistiska Centralbyrån.
- Smith, H. G., Jönsson, A. M. & Rundlöf M. 2011. Åtgärder för att gynna biologisk mångfald i slättbygger – en kunskapssammanställning. Lunds universitet. Tillgänglig: <http://www.jordbruksverket.se/download/18.6f9b86741329df6fab480001234/%C3%85tg%C3%A4rderkatalog+slutversion.pdf> [2011-12-05]
- Sohlman, A (red). 2008. Arter och naturtyper i habitatdirektivet – tillståndet i Sverige 2007. Artdatabanken, SLU, Uppsala.
- Sutherland, W.J., Pullin, A.S., Dolman, P.M. & Knight, T.M. 2004. The need for evidence-based conservation. *Trends in Ecology and Evolution*, 19, 305–308.
- Sutherland, L. A., & Burton, R. J. F. 2011. Good Farmers, Good Neighbours? The Role of Cultural Capital in Social Capital Development in a Scottish Farming Community. *Sociologia Ruralis*, 51 (2011) 238-255.
- Sveriges internationella överenskommelser. 1993. Utrikesdepartementet. Stockholm. (SÖ 1993:77).
- Tscharntke, T., Klein, A.M., Kruess, A., Steffen-Dewenter, I. & Thies, C. 2005. Landscape perspectives on agricultural intensification and biodiversity - ecosystem service management. *Ecology Letters* 8(8), 857-874.
- Varian, H. R. 2006 *Intermediate microeconomic*. Norton, seventh edition, pp. 678-680
- Whittingham, M. J. 2011. The future of agri-environment schemes: biodiversity gains and ecosystem services, *Journal of Applied ecology* 48: 509-513.
- Wissman, J., Berg, Å., Ahnström, J., Wikström, J. 2012. Alternativa styrmedel i landsbygdsprogrammet: erfarenheter från andra länder. Jordbruksverket rapportserie. Manuskript. Jönköping.
- Wretenberg, J., Lindström, A., Svensson, S. & Pärt, T. 2007. Linking agricultural policies to population trends of Swedish farmland birds in different agricultural regions. *Journal of Applied Ecology* 44: 933–941.
- Wretenberg, J., Pärt, T., Berg, Å. 2010. Changes in local species richness of farmland birds in relation to land-use changes and landscape structure. *Biological Conservation*, 143 (2010), pp. 375–381

Personliga meddelanden

Rahbek Pedersen, Thorsten. Projektledare Mångfald på Slätten, Jordbruksverket. Samtal 2011-08-23.

Tack

Erik och Jenny, vad roligt det var att intervjuar lantbrukarna med er! Tillsammans med er väcktes mitt intresse för att utforska detta vidare.

David Ståhlberg och Thorsten Rahbek-Pedersen, Jordbruksverket: vad fint att ni ordnade så att jag fick möjlighet att återkomma till Mångfald på Slätten och utföra intervjuerna med rådgivarna. Tack Ann-Marie Dock-Gustavsson, Jordbruksverket, för det du lärde mig och hjälpte mig med då. Och tack för pumporna som hållit min mage mätt och glad!

Petter Haldén, HS Konsult, tack för foton, kommentarer på delar av texten och för att jag fick följa med dig och se hur rådgivning om naturvård ser ut i praktiken.

Tack Laura för den fina bilden till framsidan!

Tack till alla fina vänner och skolkamrater som smugit runt min dator i Regnblomman med uppmuntrande ord, kramar och choklad under denna höstvinster.

Stort tack till Jörgen Wissman, Centrum för biologisk mångfald, för klok och mycket värdefull feedback på texten.

Tusen tack till min fantastiska handledare Johan Ahnström för att du delat med dig av din tid och din kunskap och tack för alla spännande diskussioner och glada tillrop. Du är en stjärna!

Slutligen ett stort tack till er, rådgivare och lantbrukare som delat med er av era tankar och er erfarenhet, utan er hade inget av detta blivit skrivet.

Uppsala, februari 2012

Sofie Karlsson